

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ**

DİPLOMA ÇALIŞMASI

DESCARTES'TA METAFİZİK – FİZİK İLİŞKİSİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. H. Ömer ÖZDEN**

**HAZIRLAYAN
İsmail EKİNCİ**

**ERZURUM
-2004-**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ**

DİPLOMA ÇALIŞMASI

DESCARTES'TA METAFİZİK – FİZİK İLİŞKİSİ

**HAZIRLAYAN
İsmail EKİNCİ**

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. H. Ömer ÖZDEN**

**ERZURUM
-2004-**

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar.....	I
Önsöz.....	II

GİRİŞ

I. DESCARTES'İN HAYATI.....	1
II. DESCARTES'İN FELSEFESİ.....	4
III. DESCARTES'İN METODU VE SİSTEMİ.....	7

I. BÖLÜM

DESCARTES'İN METAFİZİK ANLAYIŞI.....	11
a. Tanrı Anlayışı – Tanrının Varlığının Delillendirilmesi.....	12
b. Ruh Nazariyesi – Ruhun Ölmezliği.....	15

II. BÖLÜM

DESCARTES'İN MADDE NAZARİYESİ.....	18
a. Âlem Görüşü.....	22
b. Varlık Anlayışı.....	25
c. Cevher Anlayışı.....	29
d. Mekanizm Anlayışı.....	31

III. BÖLÜM

a. Madde – Metafizik İlişkisi.....	34
b. Descartes'in Madde Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme.....	38
SONUÇ.....	41
BİBLİYOGRAFYA.....	42

KISALTMALAR

- Bkz. : Bakınız
c. : Cilt
s. : Sayfa
vd. : Ve devamı
krş. : Karşılaştırınız.
md. : Maddesi
Çev. : Çeviren
Terc. : Tercüme Eden
M.E.B.: Milli Eğitim Basımevi

ÖNSÖZ

Felsefenin en eski ve temel meselelerinden birisi varlık problemidir. Varlığın özü ve mahiyeti hakkında bilgi vermeye çalışan felsefe dalı ise Metafizik veya Ontoloji (Varlık Bilimi) dir. İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren, insanlar, evrenin ve bu evrende var olan nesnelere ilk nedenlerini araştırmaya koyulmuşlar ve evrende var olan nesnelere ilkelerini çeşitli düşüncelerle ifade etme yolunu seçmişlerdir. Bu bağlamda ilkçağdan günümüze kadar birçok filozof, varlığın mahiyeti ve özü üzerine düşüncelerini belirtmiş ve bu düşüncelerini kurdukları sistemler desteğinde savunmuşlardır.

Şüphecilikten yola çıkarak kendi varlığına ulaşan, kendi varlığından Tanrının varlığına ulaşan, Tanrının varlığından da eşyanın varlığına ulaşan, eşyanın varlığından tekrar Tanrıya ve kendi varlığına dönen, materyalist, sprütüalist ve metafizikçi olan, şüpheyi metot olarak metodik şüpheyi kuran, “Cogito Ergo Sum” (Düşünüyorum Öyleyse Varım) önermesiyle her şeye metodik şüphe ile yaklaşan, metafiziği temele alarak gerek fiziki varlıkları gerekse metafiziki varlıkları sistemli bir şekilde ispatlama yoluna giden, sistem kurmuş bir filozof olarak bilinen, XVII. yy. ve sonrasına damgasını vuran Descartes, işte bu varlık problemi çerçevesinde varlığın mahiyeti ve özü hakkında sistemli bir şekilde düşüncelerini açıklamış ve bu düşüncelerini savunmuştur.

Bu çalışmamızda genel olarak Descartes’in varlık nazariyesini incelemeye çalıştık. İşe, döneminin mevcut tutumunun aksine metafizikle başlayan Descartes, metafizik temellerinin üzerine fiziğini bina etmiştir.

İşte bu yüzden, Descartes’in madde nazariyesine geçmeden önce kısaca metafizik teorisini inceledik. Giriş kısmında Descartes’in kısaca hayatını, felsefesini, metodunu ve sistemini vermeye çalıştık. Birinci bölümde onun metafizik anlayışını, Tanrı ve ruh kavramları çerçevesinde inceledikten sonra, ikinci bölümde filozofun madde anlayışı çerçevesinde âlem görüşünü, varlık anlayışını, cevher anlayışını ve mekanizm anlayışını sırasıyla incelemeye çalıştık.

Descartes’in madde – metafizik ilişkisini ve madde anlayışının bir değerlendirmesini de III.bölüm olarak belirledik.

III

Çalışmama başlamadan önce verdiği bilgilerle beni yönlendiren, çalışmam esnasında yardımlarımı benden esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. H. Ömer ÖZDEN Beyefendiye teşekkürlerimi bir borç biliyorum. Ayrıca çalışmam esnasında gerek yazma konusunda gerekse bilgi edinme konusunda yardımlarını benden esirgemeyen sınıf arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

İsmail EKİNCİ

GİRİŞ

I. DESCARTES'İN HAYATI

Modern felsefenin ve analitik geometrinin kurucusu olan, doğayı egemenlik altına almayı amaçlayan Descartes, 31 Mart 1596 yılında Fransa'da Touraine eyaletinin La Haye şehrinde dünyaya geldi. Hayatının büyük kısmını yabancı ülkelerde geçiren Fransız filozofun ailesi varlıklı bir Fransız Aristokrat ailesindendi. Babası Rennes Parlamentosu'nda üye idi. Yeniçağ felsefesinin “kurucusu”, “babası” olarak anılan Descartes, 1604 yılında La Fléche Cizvit okulunda öğrenimine başladı. Filozof buradaki sekiz yıllık eğitimi süresince öğretilen skolastik nitelikteki felsefenin, kitaplardaki ölü bilgilerden ibaret olduğunu ifade etmektedir. Fakat bu okuldaki öğretmenlerini hep minnetle anmıştır. Bu arada matematiğe büyük bir ilgi duymuş ve matematiğin ilkelerinin kesinliğe götüren sağlam ilkeler olduğunu anlamıştır. Fakat matematiği nasıl ve nerede kullanacağını tam kestiremeyen filozof, ileride, matematik metodu felsefeye uygulayacaktır.

1614 yılında La Fléche'i bitirdikten sonra, 1617 yılına kadar Paris'te sosyete hayatının içine giren Descartes, 1617'de aile geleneğine uyararak, askerlik mesleğini gönüllü olarak seçti. Askerlik görevini bir hobi olarak gördü. İspanya ile Hollanda arasında 1619'da başlayan otuz yıl savaşlarında Hollanda ordusunda görev yaptı, ancak aktif olarak savaşa katılmadı. Askerlik günlerinin çoğunu, özellikle kış dönemlerini matematik ve metot üzerinde düşünerek geçirmiştir. Matematik, düşüncenin bütün istediklerini yerine getiren bir yöntem olgunluğuna nasıl erişebilirdi? Bu yöntem, nasıl bütün bilimsel düşünmenin yöntemi yapılabilirdi? Hep bu sorular üzerine düşünen Descartes, onları çözebilirse, İtalya'da kutsal bir ziyaret yeri olan Loretto'ya hacca gitmeyi bile adanmıştı.¹

¹ Bkz. Prof. Macit GÖKBERK, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, 12. Baskı, İstanbul, 2000, s. 228-229.

Askerliği sırasında, kışın bastırması üzerine Almanya’da Ulm yakınlarında bir köy evinde uzun süre kalan ve “Orada konuşmalarıyla dikkatimi başka tarafa çekip dağıtarak, beni işimden alıkoyacak bir tanıdık bulunmadığı gibi, mutlu bir talih eseri olarak, huzurumu bozacak hiçbir endişe ve ihtirasım da yoktu. Bütün günümü, sabahtan akşama kadar, bir çini sobanın başında, yapayalnız kapanmakla geçiriyor ve düşüncelerimle baş başa kalmak için bolca vakit buluyordum.”² diyen Descartes, burada ahlaki düsturların temelini atmıştır.

1621 yılında ordudan ayrılan, sonra Almanya’yı, Hollanda’yı, İtalya’yı dolaşan ve Loretto’da hac adağını yerine getiren ve bu yolculuklardan sonra üç yıl S.Germain’de kalan Descartes, bu üç yıl zarfında birçok devlet adamı ve tanınmış ünlü insanlarla tanıştı. Çok kısa bir sürede, etrafında çok hareketli bir çevre oluştu.³

1627 yılında papanın mümessili olan Chandox’un kardinal karşısında verdiği konferansta Descartes, Chandox’un fikirlerini felsefi bir tarzda çürütünce bundan etkilenen kardinal, Descartes’ten bu yeni felsefesini geliştirmesini istedi. La Fléche kolejinden beri arkadaşı olan ve bu arkadaşlıkları hayatlarının sonuna kadar devam eden Mersenne, Descartes’in felsefesinin yayılması ve tanınmasında büyük rol oynadı. Çalışmalarına hız vermek isteyen ve bunun için yine yalnız kalması gerektiğini düşünen filozof, 1629 ilkbaharında Hollanda’ya gitti. Bu tarihten sonra yirmi yılını bu memlekette büyük bir yalnızlık içerisinde ve çalışmalarıyla uğraşarak geçirdi. Hollanda’daki yaşamından ve oradaki yer değiştirmelerinden Mersenne dışında, hemen hemen hiç kimseye bahsetmeyen Descartes, yaşadığı dönemin bağnaz ve tutucu çevrelerince, dinsizlikle suçlanarak, mahkemeye çağrıldı. Fakat Fransız sefirinin ve daha önceden edindiği devlet büyükleri olan dostlarının araya girmesi ile ağır cezalardan kurtuldu.⁴

Hollanda’da geçirdiği bu yirmi yıl zarfında başlıca yapıtlarını oluşturan Descartes, 1649 yılında İsveç Kraliçesi Christine tarafından İsveç’e davet edildi. Daha önce sık sık Descartes ile mektuplaşan Kraliçe, daha iyi aydınlanmak ve bir akademi kurmak için onu ülkesine çağırıyordu. Bu çağrıya, önceleri tereddütle bakan Descartes, 1649 Ekim’inde, daveti geri çeviremeyeceğini anlayarak Stockholm’e

² Descartes, René, Metafizik Düşünceler, Çev. Mehmet KARASAN, M.E.B. yay., Ankara, 1967, s. 6.

³ Bkz. Prof. Macit GÖKBERK, Felsefe Tarihi, s. 228-229.

⁴ Bkz. H.Ömer ÖZDEN, İbni Sînâ Descartes Metafizik Bir Karşılaştırma, Dergâh yay., I. Baskı, İstanbul, 1996, s. 39.

gitti. Fakat buradaki sert iklime dayanamayarak, beş ay sonra, 11 Şubat 1650'de öldü.⁵

Eserleri

Compendium Musicae (1618, Bir Müzik Özeti)

Rugulae ad Directisnem Ingenii (1701, Aklın İdaresi İçin Kurallar)

Discours de la Méthode (1637, Yöntem Üzerine Konuşma)

Les Météores (1637, Göktaşları)

Dioptrique (1637, Işık Kırılması)

Géometrie (1637, Geometri)

Méditationes Metaphysiques (1644, Metafizik Düşünceler)

Principia Philosophiae (1644, Felsefenin İlkeleri)

Les Passions de l'Âme (1649, Ruhun Tutkuları)

Ölümünden sonra yayınlanan eserleri

Réne Descartes'in Mektupları

Dünya ya da Işık Üzerine İnceleme

İnsan Üzerine İnceleme

Dünya Üzerine İnceleme

Descartes'in Toplu Yapıtları

Descartes'in Yayınlanmamış Yapıtları

Descartes'in Yapıtları⁶

⁵ Bkz. Prof. Macit GÖKBERK, Felsefe Tarihi, s. 228-229.

⁶ Bkz. René Descartes, Felsefenin İlkeleri, Çev. Mesut AKIN, Say yay., 8. Baskı, Ankara, 2001, s. 2.

II. DESCARTES'İN FELSEFESİ

Felsefe bir bilimdir ve felsefeyi kesin bir bilim yapmak için geometrik yöntemi metafiziğe uygulamak gerekir diye felsefeyi tanımlayan Descartes, sistem kurmuş filozoflardandır. Matematikten etkilenmiş olan filozof, matematik metodu felsefeye uygulamak gerektiğini savunmuştur. Çünkü, felsefede, matematiktekiler gibi sağlam bir yonteme ve sağlam temellere sahip olabilirsek, felsefenin kapsamı içine giren konularda da kesin bilgilere ulaşılabilceğini kabul etmiştir. Yani felsefede başarılı olabilmek ve ilerleme kaydedip, yeni düşünceler elde edebilmek için sağlam bir metot edinmek gerektiğini, bu sağlam metodun da matematik metot olabileceğini savunmuş ve felsefesini bu şekilde oluşturmuştur.

Descartes'in felsefesi üç ana düşünceye dayanır. 1. Ruh ile cisim arasındaki düalizm, 2. Matematik yöntem, 3. "Cogito ergo sum" (Düşünüyorum, öyleyse varım) önermesi. Bu üç düşünce birbirleriyle sıkı sıkıya ilgilidirler.⁷ Birinci ve ikinci düşünceleri daha sonraki bölümlerde inceleyeceğiz. Fakat, üçüncü düşünce olan önermeyi burada kısaca açıklamakta, ileriki konular bakımından fayda bulunmaktadır.

Descartes, "düşünen töz" ile "yer kaplayan töz" arasındaki, yani bilinç ile bilinç dışında kalan dünya arasındaki kesin ayrılığı bu önerme ile temellendirmiştir.

"Gerçeği arayanın, yaşamında bir kez tüm nesnelere, gücü yettiği ölçüde kuşku duyması gerekir."⁸ diyen Descartes, felsefesine şüphe etmekle başladıktan sonra, aradığı kesin bilgiyi bulur. Kendisinden şüphe edilemeyecek bilgi *şüphe ettiğini bilişidir*. Şüphe etmekle, şüphe diye bir şeyin olduğunu ve dolayısıyla şüphe eden "ben"inin varlığını apaçık olarak bildiğini belirterek, bu bilginin gerçek bilgi olduğuna, böyle bir bilginin kendisinde bulunduğu dair artık şüphe etmemesi gerektiği sonucuna varır. Şüphe etmek ise bir çeşit düşünmedir, düşünmenin bir durumudur. "Düşünürken düşünmenin varlığını apaçık olarak yaşayıp bilmekteyim"

⁷ Bkz. Macit GÖKBERK, Felsefe.Tarihi., s. 244.

⁸ Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 49.

diyen Descartes, ünlü önermesine ulaşmakta ve “Düşünüyorum, öyleyse varım” demektedir.⁹

Descartes’in felsefesinin iki temel yönü vardır. Bunlardan birincisi, yoğun bir biçimde bireysel olan bakış açısıdır. Bunu yaparken, öğretilerini sistematik bir şekilde serimlemek yerine, kuşkudan kesinliğe doğru bir seyahat yapar. Descartes’i modern felsefenin kurucusu yapan da dış dünyadan, varlıktan değil, öznedenden yola çıkmasıdır. Bunu Metafizik Düşünceler’de hep “ben” diye konuşmasından anlayabiliriz. Bu ifadelerinden egoizmini çıkarsadığımız filozof, kendinden önce bu hakikatlere ulaşamadığını belirtir ve yepyeni düşüncelerle felsefesini kurar.¹⁰ Fakat Descartes, Felsefenin İlkeleri adlı eserinde “bu ilkeler her zaman belli idi ve bütün insanlar tarafından doğru ve şüphe edilmez olarak kabul edilmiştir”¹¹ diyerek kendi içinde tutarsızlığa düşmüştür. İkinci önemli yönü ise, felsefeyi yeniden kurma arzusudur. Geçmiş filozoflardan alınacak birçok şeyin olduğunu kabul etmekle beraber, onları taklitten kurtulup, yeni şeyler bulmak gerektiğini savunan Descartes, nakilci felsefeye karşıdır ve kişinin kendi bilgi gücünü kullanarak felsefe yapıp, yepyeni düşünceler ortaya koymasını gerektiğini kabul etmektedir.

Descartes’in yaşadığı çağda yeni bir doğa ve insan anlayışı ortaya çıkmaktaydı. Açık ve seçik olmayan ve insanları yanlış bilgiye sevk eden skolastik kavramlar yerini hür ve yepyeni düşüncelere bırakıyordu. Araştırma yöntemlerinin yeni baştan oluşturulduğu bu çağda Descartes, bilimlere bir temel kazandırmayı ve ruhla bedeni, tinsel olanla fiziki olanı, geleneksel dini öğretilerle de yeni bilim görüşünü uzlaştırmaya çalışmış ve çağının bilimlerini yeni baştan inşa etmeyi kendisine bir amaç olarak belirlemiştir. Bu yolda ilerlemek için, felsefesine bilgiyi temel edinmiştir. Descartes, bilgi görüşünde gerçek bir rasyonalist, yani akılcı, hatta apriorist ve doğuştancıdır. Algılanan her şeyin zihinde olduğunu söylemiştir ve fikir ya da düşünceleri üç gruba ayırmıştır. Dışardan gelen olgusal fikirler (*ideae adventitiae*), zihin tarafından oluşturulan düşünceler (*ideae a me ipso factae*) ve

⁹ Bkz. Prof. Macit GÖKBERK, Felsefe Tarihi, s. 233.

¹⁰ Bkz. H. Ömer ÖZDEN, İbn-i Sina Descartes Metafizik Bir Karşılaştırma, s. 48.

¹¹ Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 13.

doğuştan getirilen düşünceler (ideae innateae). Bunlardan açık ve seçik olan, bizi bilgiye götüren ideler, yalnızca doğuştan düşüncelerdir.¹²

Descartes, bütün ilimlerin tam ve anlaşılır bir biçimde öğrenilmesi için felsefe bilmek gerektiği görüşündedir. Ona göre bütün ilimler felsefeden çıkmaktadır ve felsefe ve felsefeciler olmadan bir milletin muasır milletler seviyesine çıkamayacağını düşünmüştür. “Bir milletin fertleri ne kadar iyi tefelsüf ederse, o milletin de o kadar medenî ve incelmış olacağına inanmak gerektiğini göstermek isterdim; böylece bir devlette mevcut olabilecek en büyük nimet, orada gerçek feylesofların bulunmasıdır.”¹³

Descartes’in felsefesi ne tek başına metafizik, ne de sadece fizikten ibarettir. Onun felsefesi hayatın ve evrenin görünen ve görünmeyen bütün yönlerini kuşatmayı amaçlayan kapsayıcı bir felsefi anlayıştır. Bunu onun şu meşhur sözüyle özetlemek mümkündür: “Böylece tüm felsefe bir ağaç gibidir: Kök, gövde ve dallar. Kökleri fizikötesi, gövdesi fizik ve dalları da diğer bilimlerdir. Diğer bilimler de başlıca üçe ayrılabilir: Hekimlik, teknik ve ahlak. Burada belirtilen ahlak, diğer bilimlerin tam bir bilgisini gerektiren ve bilgeliğin en son aşamasını oluşturan en yüksek ve tam ahlaktır.”¹⁴

¹² Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 236 – 237.

¹³ Descartes. Felsefenin İlkeleri, Felsefenin İlkeleri’ni Tercüme Edene Mektup, s. 32.

¹⁴ Descartes. Felsefenin İlkeleri, Felsefenin İlkeleri’ni Tercüme Edene Mektup, s. 41.

III. DESCARTES'İN METODU VE SİSTEMİ

İnsanın mutlu olabilmesi için, doğayı egemenlik altına almayı amaç edinmesi gerektiğini söyleyen Descartes, bunun skolastiğin sağladığı bilgilerle mümkün olamayacağını farkına varmıştır. Çünkü, skolastik insanı yanılsıza götürmektedir. Skolastiğin kavramları açık ve seçik değildir ve bu yöntem doğru bilgi elde etmeye uygun değildir.

Descartes böylece insan aklının gücü yettiği bütün varlıkların bilgisine ulaşmak için, ona her yönde yol gösterecek ve aldanmasına engel olacak gerçek bir metot ve kaideler araması gerektiğini belirtmektedir. “Herhangi bir şey üzerinde, hakikati metotsuz aramaktansa, hiç aramamak daha hayırlıdır.”¹⁵ diyen Descartes, insanların aynı akla (sağduyuya) sahip olduklarını, bu kadar yanlış bilginin kaynağının akıl olamayacağını, insanların yanılsıza düşmelerinin tek nedeninin, doğru bir yönteme sahip olmamalarına bağlanması gerektiğini söyler. Descartes, metottan kastettiğinin emin ve kolay kaideler olduğuna işaret etmektedir.

“Hakikati aramak için metot gerekir.”¹⁶ diyen Descartes, kendisini bu yönteme ulaştıracak yollardan biri olan klasik mantığın, bilinenleri başkalarına öğretmekte, genç zekâları çalıştırmakta ve onlara bir disiplin kazandırmakta yararlı olduğunu, ancak yeni bilgiler elde etmekte işe yaramayacağını belirtir. Çünkü ona göre, mantıkta biçim ve içerik ayrılmıştır. Oysa bilgide biçim ve içerik iç içedir.

Aradığı yönteme kendisini ulaştıracığını umduğu diğer yol olan eskilerin kullandığı analize gelince, Platon’dan beri eskilerin matematiğinin en yalın bilim olduğunu ve diğer bilimlerin temelinde yer aldığını, fakat kendi dönemindeki matematiğin bu özellikten yoksun olduğunu belirtir ve eskilerin matematik çalışmalarını incelemeye koyulur. Analiz ve sentez yöntemlerinden analizin daha doğru sonuç vereceğine karar verir ve analitik geometriyi kurar.

¹⁵ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 10.

¹⁶ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 10.

Descartes bu önemli buluşunun en önemli noktasını keşfeder ve geometri ile analiz arasında kurduğu paralelizmin aynı şekilde matematik ve diğer bilimler arasında da kurulabileceğini belirtir. Çünkü, ona göre herhangi bir bilimde bir şeyi bilmek demek, aslında sayı ve ölçüden başka bir şey değildir. Bundan dolayı da bütün bilimlerde tek bir yöntem uygulamak olanaklıdır, bu da matematiksel yöntemdir.¹⁷

Charles Adam'ın belirttiğine göre, Papaz Picot, Descartes'in matematiği ön plana çıkarışını şu cümlelerle ifade etmektedir: "Son zamanlara değin fizik, doğa biliminin tümü olarak biliniyordu. Matematik de onun bir parçası durumundaydı. Descartes bunu tersine çeviriyor; onunla bu kez, matematik her şey oluyor. Fizik ise onun bir parçası olarak durumunu koruyor."¹⁸

Bundan sonra Descartes, *Metot Üzerine Konuşma* adlı eserinde belirttiği üzere, bu matematik yöntemi dört kuralla temellendiriyor.

1. Apaçıklık Kuralı: "Hiçbir şeyi hakikat olduğunu apaçık bilmeksizin hakikat olarak asla kabul etmemek, yani aceleden ve önyargıdan son derece sakınarak haklarında hiçbir şekilde ve hiçbir nedenle şüpheye düşmeyecek tarzda zihnimde açık ve seçik olarak yer alacak şeylerden başka hiçbir şeye yer vermemektir."¹⁹

Bu kuralın nirengi noktası, bir konuyu araştırmaya başlarken önyargısız yaklaşmanın gerekliliğidir. Doğuştan gelen ve yaşam boyunca edinilen önyargılar, bunu zorlaştırmaktadır. Descartes bu zorluğu aşmak için *yöntemsel kuşkuculuğu* önerir. Yöntemsel kuşkuculuk, sağlam bir nokta buluncaya kadar sezikle apaçık olarak kavranılamayan her şeyden şüphe etmektir. Descartes'in deyimiyle, gerçeği, yani kayayı bulmak için, gevşek toprak ve kumu atmak esasına dayanır. Bu yöntemle elde edilen bilgi, kendisinde şüphe bulunmayan apaçık ve doğruluğu kesin bilgi olacaktır.

¹⁷ Bkz. Prof. Macit GÖKBERK, *Felsefe Tarihi*, s. 234-239.

¹⁸ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, Önsöz (Charles Adam), s. 23 – 24.

¹⁹ Descartes, René, *Metot Üzerine Konuşma*, Çev. İbrahim Ethem Mesut, Babil yay., Erzurum, 2000, s. 53.

2. Analiz Kuralı: “İnceleyeceğim güçlüklerden her birini mümkün olduğu ve daha iyi şekilde analiz etmek için gerektiği kadar parçalara ayırmaktır.”²⁰ Yani güç ve karmaşık önermeleri basamak basamak, açık ve seçik olarak bilinebilecek basit önermelere indirgemek ve daha sonra karmaşık önermelerin bilgisini elde etmektir.

3. Sıra Kuralı: “En basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayarak, tıpkı basamak basamak bir merdiven çıkıyormuş gibi, derece derece daha karmaşık olanların bilgisine ulaşmak ve aralarında bir sıralama bulunmayan şeyler arasında bile bir sıra bulunduğunu farz ederek, düşünceleri bir sıra ve düzen içerisinde yürütmek.”²¹ Zor ve karmaşık önermelerden basit önermeler oluşturarak, basamak inerek, yine bu basit önermelerden yukarıya doğru karmaşık bilgilere yükselmeyi deneyecek olursak bu metodu takip emiş oluruz.

4. Sayış Kuralı: “Hiçbir şeyi unutmadığımdan emin olacak şekilde, her yönde tam ve mükemmel sayımlar ve genel yoklamalar yapmaktır.”²² Sayış sürekli, kesiksiz, yeter ve sıralı olmalıdır.

Descartes bu dört kaideyi kurduktan sonra, insan zihninin birtakım doğruları açık ve seçik olarak kavrayabildiğini (sezgi) ve insan zihninin bildiği bazı doğrulardan hareket edip düzenli bir şekilde ilerleyerek, bu doğrulardan henüz bilmediği başka doğruları türetebildiğini (tümdengelim=deduction) görmüştür. Buna göre, biz sezgiyle bazı doğruları açık ve seçik olarak ve doğrudan kavrarız. Tümdengelimde ise, bu doğrulardan kalkarak başka doğrulara bir süreçle, zihnin sürekli ve kesintiye uğramayan bir hareketiyle ulaşırız.²³

Descartes, daha sonra sezgi ve tümdengelim gerektirdiği gibi yol göstereceğine inandığı kurallara dayanarak, sadece akli temel alarak kendi sistemini kurmaya geçmiştir. Sisteminin mutlak olmasını sağlamak için de, doğru olduğu açık ve seçik olarak bilinmeyen hiçbir şeyi kabul etmemek gerektiğini bildiren yöntemsel kuşkuculuk uyarınca, her şeyden kuşku duymaya ve yanlış ya da kuşkulu olduğunu düşündüğü her şeyi reddetmeye karar verir. Kuşkuyu son sınırına kadar götüren

²⁰ Descartes, Metot Üzerine Konuşma, s. 53.

²¹ Descartes, Metot Üzerine Konuşma, s. 53.

²² Descartes, Metot Üzerine Konuşma, s. 54.

²³ Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 11-15.

Descartes, bu süreç sonunda, kuşku duyabilmesi için var olması gerektiği sonucuna varmıştır. Böylece kendi varlığından başlayarak, Tanrının varlığına kadar bütün varlığı ispat etmiştir.

Descartes'in bu analiz ağırlıklı, yöntemsel kuşkuculuğa dayanan, kendi varlığından Tanrının varlığına kadar bütün varlığı ispat ettiği yöntemi felsefe için çok yenidir. Bu anlamda Descartes, Modern Felsefenin kurucusu kabul edilmiştir.

I. BÖLÜM

DESCARTES'İN METAFİZİK ANLAYIŞI

Descartes'in metafizik anlayışı, fizik anlayışıyla bağlantılı, hatta neredeyse iç içedir. Bu bakımdan onun metafiziğini kavramadan ve fizikle olan bağlantısını incelemeden madde anlayışına geçmek, madde anlayışının pek iyi ve yerinde anlaşılmasına neden olacaktır. Çünkü, Descartes'in metafiziği, fiziğinin temelidir. İşte bundan dolayı madde anlayışına geçmeden önce kısaca metafiziğine bakmak yerinde olacaktır.

Descartes'in metafizik anlayışına geçmeden önce, o dönemdeki metafiziğin konumuna bakacak olursak, şunları söylemek mümkündür. O dönemde okullarda metafizik her zaman fizikten sonra yer alırdı. Dolayısıyla metafizik, felsefenin son bölümünü oluşturmaktaydı. Fakat Descartes, bunun tam tersini yaparak metafizikten başlamıştır. Onun bu tavrı, çağının bilim adamları, filozofları ve ilahiyatçıları tarafından dikkatlerin kendisine çevrilmesine sebep olmuştur ve Descartes bu tavrıyla felsefe geleneğini değiştirmiş, çağına damgasını vurmuştur. Felsefe onunla, görünenlerden görünmeyenlere, dünyadan Tanrıya gidişi bırakıp, her şeye metafizikle başlamıştır.²⁴

Descartes metafizikten sadece ilim hakikatine sağlam bir dayanak sağlamasını istiyordu.²⁵ Yani metafizik, üzerine fiziğin yükseleceği bir temeldi ve fiziğin sağlam olması için metafiziğin sağlam olması gerekiyordu. Tıpkı binanın sağlam olması için temelin sağlam olması gerektiği gibi.

O, metafiziğine başlamadan önce, onun içeriğini kendi ifadesiyle şöyle açıklıyor: "Metafizik, bilginin prensiplerini ihtiva eder. Bu prensiplerde de Allah'ın başlıca sanları (sıfatları) nın, ruhun ölmezliğinin ve bizde mevcut bütün açık ve basit mefhumların izahı bulunur."²⁶

²⁴ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 8.

²⁵ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 27.

²⁶ Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 27.

Şimdi Descartes'in metafiziğinin içeriğini oluşturan Tanrı anlayışını ve ruh nazariyesini inceleyelim.

a. Tanrı Anlayışı – Tanrının Varlığının Delillendirilmesi

Descartes, objektif varlık dediği, yani düşüncede var olan varlık fikrinin, kendi düşüncesine kendisi vasıtasıyla geldiğini söylüyor. Kendi varlığının fikri, objektif varlık fikri gibi fikirlerin kaynağının bizzat kendi varlığı olduğunu söyleyen Descartes, kendisinden gelmesine imkân olmayan bir şeyin bulunup bulunmadığını gözden geçirmeye kalktığında, karşısında Tanrı fikrini buluyor. Tanrının, sonsuz, ebedi, değişmez, bağımsız, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten bir cevher olduğunu ve var olan bütün şeylerin Tanrı tarafından yaratılmış olduğunu söylüyor Descartes. Bu sonsuz cevher fikrinin kendisi gibi sonlu bir varlıkta bulunması, ancak sonsuz bir cevher tarafından konulmuş olmasına bağlanabilir diyen filozof, bu sonsuz cevherin olmaması halinde, bu fikrin kendisinde asla olamayacağını belirtiyor.²⁷

“Bu fikir pek açık ve pek seçik olduğundan ve kendisinde her şeyden daha çok objektif bir gerçeklik ihtiva ettiğinden, kendiliğinden bu kadar doğru olan ve kendisinde bir yanılma ve yanlış bulunduğu bundan daha az başka bir fikir yoktur”²⁸ diyen Descartes, kendisinde bulunan Tanrı fikrinin açık ve seçik olduğunu belirtiyor.

Tanrı fikrinin açık ve seçik olarak kendisinde bulunduğunu tespit eden Descartes, Tanrının varlığını iki delile dayandırıyor.

Birinci delil, ontolojik delil dediğimiz, yani Descartes'in tespit ettiği bu Tanrı fikrinin, yaratılıştan itibaren insanda bulunmasından, bu fikrin fitri oluşundan çıkan delildir. Tanrı kendi fikrini, insanın zihnine bir nakış gibi işlemiştir. Nasıl ki, insan kendi varlığını apaçık bir şekilde kavriyorsa, Tanrının varlığını da aynı şekilde kavrayabilir.²⁹

²⁷ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 114 vd.

²⁸ Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 162.

²⁹ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 168.

Bizde var olan Tanrı fikri yokluktan gelemez, kendimizden de gelemez. Çünkü sınırlı bir cevher olan biz, mükemmel ve sınırsız bir varlığın fikrini asla oluşturamayız. Bu sonsuz ve mükemmel cevher fikrini ancak sonsuz ve mükemmel olan varlık, yani Tanrı koymuş olabilir zihnimize. Bunu Descartes şu sözleriyle ifade ediyor: “Sonsuz cevherde, sonlu cevherden daha fazla bir gerçeklik bulunduğunu ve dolayısıyla kendimde sonlu mefhumundan önce Tanrı mefhumuna mâlik olduğumu âşikâr olarak görüyorum.”³⁰

Descartes, Tanrının varlığını, kendi beşeri noksanlığıyla değil, Tanrının mükemmelliği yoluyla delillendiriyor. Eğer Tanrı kendisine bu fikri koymasaydı, eksik ve sınırlı olan kendisinin mükemmel olan Tanrıyı kavrayabilmesi imkânsız olacaktı. İnsanda mükemmel varlık olan Tanrı fikri mevcutsa, o halde bu fikrin sahibi olan Tanrı da mevcuttur. Fakat şunu da belirtmek gerekirse, zihinde var olduğu için Tanrı vardır diyemeyiz. Aksine Tanrı var olduğu için zihinde de Tanrı fikri vardır demeliyiz.³¹

Tanrının varlığına ilişkin ikinci delil ise sebep delilidir. Eksik ve sınırlı olan insan, bunun yanında mükemmel zihin yapısına sahiptir ve insanın görünen bir varlığı vardır. Yaratan – yaratılan ilişkisi ile ortaya çıkan bu sebep deliline Descartes bir soru ile başlıyor: “Tanrı var olmadığı takdirde, onun fikrine mâlik olan benim var olup olmayacağımı tetkik etmek istiyorum. Ve varlığımı kime borçlu olabileceğimi soruyorum? Belki kendime, yahut ana – babama veyahut da Tanrıdan daha az olgun olan başka illetlere.”³²

Filozof Descartes, kendi varlığının kendinden kaynaklandığını kabul etmiyor ve “Tanrıdan daha çok olgun ve hatta ona eşit olacak hiçbir şey tasavvur edilemez”³³ diyor.

Descartes, eğer kendi yaratana kendisi olsaydı, en azından kendi tabiatının mahrum olduğu birçok bilgidен kendisini mahrum etmeyeceğini, kendisi için edinilmesi güç olan bu fikirleri kendisine koyacağını, bunu asla ihmal etmeyeceğini söylemektedir. Kendi yaratınının kendisi olamayacağını kabul eden Descartes, bunun kendi ebeveynlerinin de olamayacağını söylemektedir.

³⁰ Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 161.

³¹ Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 162.

³² Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 165.

³³ Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 165.

Kendisini yaratan, ebeveynleri olsaydı, onların yaratana da kendi ebeveynleri olacaktı ve bu böylece sonsuza kadar gidecekti. Fakat bu sonsuz gidişin bir yerde durması gerekmektedir. Bu duruş noktası da ancak ve ancak mükemmel cevher olan Tanrı olabilir. “...Yalnız benim mevcut olmam ve mutlak olgun bir varlık, yani Tanrı fikrinin bende bulunması vakıasından, Tanrının varlığı bedihî olarak ispat edildiğini zaruri bir netice olarak kabul etmek gerekir.”³⁴

Kendi varlığından hareketle Tanrının varlığına ulaşan Descartes, yalnızca insanın değil, âlemdeki bütün varlıkların, olup biten her şeyin yaratıcısının da Tanrı olduğunu söylüyor.

Bütün varlıkların bir sebebi olduğunu söyleyen Descartes, bu sefer Tanrının sebebini aramaya koyuluyor. Descartes, *Metafizik Düşünceler* adlı kitabında Tanrının varlığını ispat ettiği Üçüncü Düşüncede varlığı iki kısma ayırıyor. Birincisi sebebi kendi dışında olan varlıklar, ikincisi sebebi kendisinde olan varlık. Sebebi kendinde olan tek varlık Tanrıdır. Bunun dışındaki bütün varlıkların sebepleri kendi dışındadır ve hepsinin varlık sebepleri Tanrıdır. Allah kendi kendinin sebebidir, fakat kendisinin sonucu olamaz.³⁵

Tanrının varlığını bu iki delil ile rasyonel hale getiren Descartes, eserlerinin çeşitli bölümlerinde yer yer Tanrının sıfatlarına da yer vermektedir.

Örneğin Descartes “...O halde onun da benim gibi düşünen bir şey olması ve Tanrılığına atfettiğim bütün olgunlukların fikrine sahip olması icap ettiğini zaruri olarak kabul etmek lâzımdır.”³⁶ diyerek, Tanrının düşünen bir varlık olduğunu öne sürüyor.

“Tanrı aldatmazdır, yanılmalarımızın sebebi asla Tanrı olamaz, yanılma sonlu varlıklara aittir.”³⁷ diyerek Tanrının aldatici olmadığını belirtmektedir.

“Tanrı sonsuz, ebedi, değişmez, bağımsız, her şeyi bilir, her şeye gücü yeter bir cevherdir ve var olan bütün varlıkların da yaratıcısıdır.”³⁸

“Tanrı son derece tam ve olgun bir varlıktır.”³⁹

³⁴ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 168 – 169.

³⁵ Bkz. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 167.

³⁶ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 167.

³⁷ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 41.

³⁸ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 161.

³⁹ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 185.

“Tanrı cisimli değildir, insanoğlu gibi duyuların yardımıyla bilmez ve günah işlemez.”⁴⁰

Görüldüğü gibi Descartes, eserlerinin çeşitli yerlerinde Tanrının sıfatlarını açıklamış ve Hıristiyan geleneğine bağlı bir Tanrı anlayışına sahip olduğunu göstermiştir.

b. Ruh Nazariyesi – Ruhun Ölmezliği

Bilindiği üzere Descartes’e göre Tanrı sonsuz cevherdir. O sonlu cevherler olarak da, varlığı Tanrıya bağlı olan, düşünen cevher olarak ruhu ve yer kaplayan cevher olarak da maddeyi kabul etmektedir. Ruhun doğrudan ilgili olduğu madde de bedendir.

Descartes bedeni şöyle tarif ediyor: “Bir şekilde sınırlandırılabilen, bir yerde bulunabilen, başka bütün cisimleri bulunduğu yerden atacak biçimde, bir mekân bölümünü doldurabilen, kendiliğinden değil, fakat kendisine dokunan ve kendisini iten başka bir cisim tarafından muhtelif tarzda harekete getirilen her şey...”⁴¹

Bedenin tarifini bu şekilde yapan Descartes, bedene aitmiş gibi görünen yemek, içmek, yürümek, duymak, düşünmek, öğrenmek gibi işlevlerin hepsini ruha atfediyor. Bütün bu işleri ruhun sıfatı olarak görüyor. Fakat, beden olmadan bu sıfatlardan hiçbirisinin yerine getirilemeyeceğini uyku haliyle ispatlayan Descartes, “her ne kadar uykuda birçok şeyleri duyduğumu sanmış ve sonra uyandığımda, gerçek de hiç de, onları hissetmediğim farkına varmış olsam da, yine bedensiz duymak imkânsızdır”⁴² demektedir.

Kendi varlığının ispatlanmasını sağlayan düşünme, en önemli sıfattır. “Ben düşünen bir şeyim, yani bir ruh, bir müdrike (anlayış) veya bir akılım”⁴³ diyen Descartes, ruh eşittir düşünce demektedir.

⁴⁰ Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 64.

⁴¹ Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 134.

⁴² Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 135.

⁴³ Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 135.

“Düşünce gücü yalnızca ruhta vardır”⁴⁴ diyen Descartes, “her tözün temel (ana) bir özniteliği vardır; ruhunki düşünce, cisminki de uzamdır”⁴⁵ diyerek ruhun düşünceden ibaret olduğunu vurgulamaktadır.

Görüldüğü gibi, düşünmeyi ruha atfeden ve ruhun varlığının ancak, düşünme yoluyla ispat edilebileceği kanaatinde⁴⁶ olan Descartes, ruhu düşünen bir cevher olarak görmektedir.

Düşünceyi ruhla özdeşleştiren Descartes, ruhun sıfatları olan yeme, duyma, sıcak, soğuk, gıdıklanma gibi duyuları da birer düşünce olarak ele alıyor. Eğer bir insan hissediyorsa düşünüyordur, düşünüyorsa ruha sahiptir.⁴⁷

Descartes’e göre ruh, sadece insanda bulunur. Bitkilerde ve hayvanlarda ruh bulunmaz.⁴⁸ Sadece insani ruhu kabul eden Descartes, hayvanları ruhsuz bir makine – hayvan olarak görüyor.⁴⁹ Descartes’in bu mekanizm anlayışını ilerde bir bölüm olarak inceleyeceğiz.

Ruhun mahiyetini düşünceden ibaret gören Descartes, *Metafizik Düşünceler* adlı eserinin *Altıncı Düşüncesinde*, insanda ruh ve bedenin bir arada bulunduğunu, fakat bu iki cevherin birbirinden tamamen ayrı ve müstakil olduğunu vurgulamaktadır.

Ruh bedenden bütün bütüne ve gerçekten farklıdır ve ruh bedensiz var olabilir. Acı, açlık, susuzluk gibi duyular ile ruhun bedene sınıksız bağlı olduğunu düşünen Descartes, ruhun bedene bağlı olmaması halinde, bedenin yaralanması durumunda acının hissedilmeyeceğini söylemektedir. Bütün bu açlık, susuzluk, acı gibi duyular gerçekte ruh ile bedenin birleşme ve kaynaşmasından meydana gelen düşünme tarzlarıdır.⁵⁰

Ruh bedenden ayrı ve müstakildir diyen Descartes, bu acı ile ilgili örneğinde her ne kadar kendisiyle ters düşmüş görünse de aslında bu böyle değildir. Descartes’in ruh bedenden ayrıdır demesi, ruhun bedenden farklı olması demektir. Bu ayrılık mahiyet icabıdır. Beden daima bölünür bir yapıdadır, fakat ruhta asla

⁴⁴ Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 55.

⁴⁵ Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 82.

⁴⁶ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 135.

⁴⁷ Bkz. H.Ömer ÖZDEN, İbn-i Sînâ – Descartes Metafizik Bir Karşılaştırma, s. 172 – 173.

⁴⁸ Bkz. Descartes, Metot Üzerine Konuşma, s. 58-62.

⁴⁹ Bkz. Descartes, Ruhun İhtirasları, Çev. Mehmet Karasan, M.E.B., İstanbul, 1991, s. 9.

⁵⁰ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 208 – 211.

bölünme olmaz. Ruhu tam ve tek bir şey olarak idrak eden Descartes, vücudun ayak, kol veya başka bir parçası bedenden ayrıldığında ruhta böyle bir eksilme olmadığını söylüyor. Zira, böyle bir şey olsaydı, ruh yavaş yavaş küçülecek ve yok olacaktı. Durum böyle değildir, çünkü ruh asla yok olmaz. İstemek, duymak, anlamak gibi duyular da ruhun bölümleri asla olamaz. Bütün bu duyular bedende gerçekleşir, fakat ruhta, yani düşüncede hissedilir.⁵¹

Kısaca özetlemek gerekirse, ruh bedenden mahiyet icabı ayrıdır, fakat tabiat icabı bedenle bitişiktir. Ruh bedensiz varlığını devam ettirebilir, fakat beden ruhsuz varlığını devam ettiremez. Ruhun sıfatları düşünme, his, irade, isteme vb. iken, bedeninkiler ise yer kaplama ve harekettir. Ruh sadece fonksiyonlarını icra etmek için bedene ihtiyaç duyar. Descartes, ruh ve beden ayrılıklarını bu yönden değerlendiriyor.

⁵¹ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 217 – 218.

II. BÖLÜM

DESCARTES'İN MADDE NAZARİYESİ

Descartes'in fiziğinin temelini oluşturan metafiziğini, konumuza ışık tutması açısından ana hatlarıyla inceledikten sonra, şimdi, Descartes'in madde nazariyesine geçebiliriz.

“Şimdi bana maddi şeylerin var olup olmadığını incelemekten başka bir şey kalmıyor”⁵² diyen Descartes, varlığın, Tanrının özünden ayrılmış olduğunu, maddenin varlığının ve mahiyetinin Tanrıdan geldiğini vurgulamaktadır.⁵³

Descartes, maddenin yaratılmış olduğunu kabul etmektedir. Madde bir varlık olarak, kendi kendinde mevcuttur, fakat maddenin bu varlığı, kendiliğinden değildir. Yani madde bizatihi var değildir. Descartes, Tanrının özünden geldiğini söylediği maddenin varlığının kesin delillerini açıkladığı *Felsefenin İlkeleri* adlı eserinde şunları anlatıyor.

Tüm duyuların, daha önce metafizik nazariyesinde açıklandığı üzere, ruhun mahiyeti olan düşüncemizden geldiği kesindir. Düşüncemizden gelen bu duyuları, uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı, bölümleri çeşitli şekil ve hareketler alabilen, acı, renk, koku gibi duyuları düşüncemize koyan Tanrıdır. Ve Tanrı özüne aykırı olduğu için bizi asla aldatmamaktadır. O halde uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı töz (cevher) vardır ve madde tüm özellikleriyle birlikte dünyada bulunmaktadır. Descartes'in burada bahsettiği uzamlı töz, bizim cisim dediğimiz maddedir.⁵⁴

Bu tözün, yani cismin özünü sertlik, ağırlık, renk, vs. gibi mahiyetler oluşturmaz. Cismin özünü oluşturan, cismin uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı olmasıdır.

Duyularımızla algıladığımız renk, koku, sertlik, ağırlık cismin mahiyetini oluşturamaz. Sertlik, cisme dokunduğumuz zaman cismin elimizin hareketine karşı

⁵² Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 199.

⁵³ Bkz. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 190 – 191.

⁵⁴ Bkz. Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 103 vd.

koymasıdır. Eğer cisim, elimizi her yaklaştırdığımızda elimizin hareketine karşı koymayıp, aynı hızla uzaklaşsaydı, o zaman hiçbir şekilde sertlik duymayacaktık.⁵⁵ Renk ise, tamamen kişisel duyumdan ibaret bir şeydir. Birisinin kırmızı dediği şeye, bir başkası yeşil diyebilir. Nitekim renk körü olan insanlar bunun en güzel örneğidirler.⁵⁶

İşte bu renk, koku, sertlik, ağırlık vs. nitelikler cismin mahiyetini oluşturmazlar. Çünkü, cisim var olmak için asla bunlara ihtiyaç duymaz. Cisim, uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı olduğu müddetçe, bu özelliklerin hiçbirisi onda bulunmasa bile, onu cisim yapan her şey onda apaçık ve seçik olarak vardır.⁵⁷

“Her tözün temel (ana) bir özneliği vardır; ruhunki düşünce, cisminki de uzamdır”⁵⁸ diyen Descartes, cisimli tözün, uzam olmaksızın açıkça anlaşılamayacağını belirtmektedir.⁵⁹

Descartes, uzamlı olan maddenin bütün özelliğinin yer kaplamak olduğunu belirtmiş ve renk, sertlik, koku, tad gibi tavırların, maddenin aslında hiçbir değişikliğe yol açmadığını *Metafizik Düşünceler* isimli eserinin *İkinci Düşüncesinde* balmumu örneğiyle açıklamaktadır. Bu örneğe göre, kovandan yeni çıkarılmış balmumu, balın tatlılığını henüz kaybetmemiştir. Toplandığı çiçeklerin kokusu halen daha bu balmumunda mevcuttur. Kendine has bir rengi, şekli ve büyüklüğü vardır. Dokunduğumuz zaman katı ve sert olduğunu, vurunca bir ses çıkardığını, soğuk olduğunu açık ve seçik olarak müşahede edebiliyoruz.

Bütün tavırlarını (modus) müşahade ettiğimiz bu balmumunu ateşte biraz beklettiğimizde, balmumunda birtakım değişikliklerin meydana geldiğini görürüz. Daha önce kendisinde bulundurduğu bal tadını dilimize dokundurduğumuzda alamıyoruz, çiçeklerin kokusu yok oluyor, rengi değişiyor, şekli kayboluyor, dokunulması güçleşiyor, önceki sertliğini kaybediyor, vurulduğu zaman önceden çıkardığı sesi artık çıkarmıyor. Bu kadar değişmeden sonra aynı balmumunun kaldığını kabul etmek gerekiyor.⁶⁰

⁵⁵ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 105.

⁵⁶ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 209 vd.

⁵⁷ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 105.

⁵⁸ Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 82.

⁵⁹ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 107.

⁶⁰ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 139.

Görüldüğü gibi, tatma, koklama, görme, dokunma ve işitme ile öğrendiğimiz nitelikler, balmumunun ateşe girmesiyle kaybolup değişiyor. Bununla beraber, aynı balmumu halen daha varlığını devam ettiriyor.

Bütün bu tavırları balmumundan uzaklaştırdığımızda, geriye eğilip bükülen ve hareket eden bir şey kalıyor ve balmumu yine balmumu olarak bulunuyor.

İşte bütün bu tavırlar gittiğinde geriye yer kaplayan bir cisim kalıyor. Ve biz yine bu cisme balmumu diyoruz. Demek ki, cismin mahiyetini tavırlar dediğimiz renk, koku, sertlik, ağırlık, tat gibi özellikleri değil, cismin uzamı ve yer kaplaması oluşturuyor.⁶¹

Buraya kadarki açıklamalarımızdan şu sonuçları çıkarabiliriz: Descartes'e göre madde fiilen vardır, maddenin varlığı kabul edilmelidir ve madde bir cevherdir. Madde varlığını, uzunluğuna, derinliğine ve genişliğine rağmen devam ettirebilir. Duyularla elde edilen tavırlar, maddenin mahiyetini oluşturamaz ve bu tavırlar olmasa bile madde uzamıyla varlığını koruyarak devam ettirecektir. Tavır dediğimiz renk, koku, sertlik, tat, ağırlık vb. özellikler ise maddenin çeşitliliğini izah etmek için gereklidir. Tavırlar ve yer değiştirmeler ile madde izah edilir.

Temel olarak maddenin varlığını ispat eden ve mahiyetini açıklayan, maddenin özünün ne olduğunu bu şekilde ortaya koyan Descartes, daha önce de söylediğimiz gibi maddenin özünü oluşturan yer değiştirmeyi şöyle izah ediyor.

Denizde yelkenlerine degen rüzgarın itmesiyle hareket eden bir geminin pupasına oturan bir kişi, sadece gemiyle sınırlı kaldığımızda yer değiştirmez görünmektedir. Çünkü üzerinde bulunduğu gemide durumu değişmemektedir. Fakat çevredeki karalara bakacak olursak, bu adamın durmadan yer değiştirdiğini görürüz. Bunun yanında yerin ekseni çevresinde döndüğünü ve bu geminin doğudan batıya kat ettiği aynı uzaklığı aynen yerin de kat ettiğini düşündüğümüzde, bu adam gökyüzüne göre yine bize yer değiştirmiyor olarak görünecektir. Tüm evrende gerçekten hareketsiz hiçbir nokta bulunmayacağını düşünecek olursak, dünyada durağan ve durgunluk halinde hiçbir yer bulunmadığını ve hareketsizlik düşüncesini ancak düşüncemizle oluşturduğumuzu anlarız.⁶²

⁶¹ Krş. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 139 vd.

⁶² Krş. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 109 – 110.

Descartes, maddenin varlığını mekâna bağlı olarak da ispatlamaktadır. Yeri oluşturan uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzam cismi de oluşturur. Cisim yukarıdaki örnekte olduğu gibi yerle hareket halindedir. Mademki bu mekânda uzam vardır, öyleyse onda zorunlu olarak töz de bulunmaktadır. Mekân boş değildir ve töz mekânda yer kaplamaktadır. Bir su testisinde su olduğunda dolu diyoruz, fakat su olmadığında boş diyoruz. Testi su olmadığında boş değildir. Zira, içerisinde hava vardır. Bu boş sözümüz bir mekânın var olan hiçbir şeyi içermediğini vurgulamış olsaydı, bizi havanın bir töz ya da bir cisim olmadığı kanısına götürürdü ki, bu da büyük bir yanışa düşmemize neden olurdu. Descartes, mekânın varlığına bağlı olarak maddenin varlığını da bu şekilde ispatlamış oluyor.⁶³

Yer kaplama, uzam, yani uzunluk, derinlik ve genişlik ve yer değiştirmeyi bu şekilde açıklayarak maddenin varlığını ispatlayan Descartes, bu cisimlerin veya atomların bölünür mahiyette olduğunu da belirtmektedir. Cisimler uzamlı olmaları hasebiyle, iki ya da daha fazla sayıda küçük bölümlere ayrılacakları doğal olarak pek açıktır ve dolayısıyla bölünmüş en küçük parça olan atom bile bölünebilir. Tanrının bir cismi daha küçük bölümlere ayrılmayacak bir küçüklüğe soktuğunu düşünsek bile, cismin bölünmez olduğunu düşünemeyiz. Çünkü Tanrı bir cismi, başka hiçbir yaratığın bölemeyeceği bir küçüklüğe sokabilirse de, bununla birlikte kendini aynı bölmek gücünden yoksun bırakmaz. Dünyada var olabilen uzamlı en küçük bölüm, özü gereğince, her zaman bölümlere ayrılabilir.⁶⁴

Görüldüğü üzere Descartes, buraya kadar maddenin varlığını ispatlıyor ve maddenin mahiyeti hakkında bilgi veriyor. Maddenin mahiyetini ve varlığını buraya kadar inceledikten sonra, Descartes'in madde anlayışını tamamlayan âlem görüşünü, varlık anlayışını, cevher anlayışını ve mekanizm anlayışını şimdi sırasıyla inceleyelim

⁶³ Krş. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 107 – 111.

⁶⁴ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 112 – 113.

a. Âlem Görüşü:

Descartes, Kopernikus ve Galilei'nin âlem nazariyelerinden esinlenmiş ve bu konuyla ilgili müstakil bir eser olan "La Monde" (Dünya) adlı eseri yazmıştır. Fakat Galilei'nin maruz kaldığı sonun kendi başına da gelmesinden korktuğu için eseri saklamış ve yayınlamamıştır. Daha sonraki yıllarda bu eserin büyük bir kısmı da kaybolmuştur.⁶⁵

Kopernikus, Aristoteles – Ptolemaios'un âlem görüşlerini yıkmıştır. Bu eski sistemde âlemin merkezi dünya idi. Kopernikus'a göre ise, âlemin merkezi güneştir ve bütün gök cisimleri güneş etrafında döner. Kopernikus, bunu sadece bir fizik görüşü olarak değil, aynı zamanda metafizik bir ilke olarak da ortaya atmıştır.⁶⁶

Kopernikus'un bu güneş merkezli âlem görüşünü benimseyen Descartes, kilisenin bu sisteme ve taraftarlarına gösterdiği tepkiden çekinerek, fikirlerini açıkça söylememiştir.

Daha önce de testi örneğinde belirtildiği üzere âlemde boşluk bulunmamaktadır. Descartes'e göre cismin yer kaplamasıyla cismin cevher olduğu çıkarılıyorsa, aynı şekilde mekân hakkında da aynı neticenin çıkarılması gerekmektedir. Âlemde boş olan hiçbir mekân yoktur.⁶⁷

Yine daha önce madde nazariyesi adlı başlık altında belirttiğimiz gibi, maddenin bölünmezliğini reddeden Descartes'e göre, sınırsız olan âlemde yerler, gökler ve bütün gezegenler hep aynı maddeden yapılmışlardır.⁶⁸

Buraya kadar yaptığımız araştırmalar sonunda kısaca maddeleyecek olursak şunları söyleyebiliriz.

1. Madde, dolayısıyla da âlem, sonsuz ve sınırsızdır.
2. Madde sonsuzca bölünebilir, dolayısıyla bölünemez atomlar da yoktur.
3. Âlemde boşluk yoktur, her yer doludur.
4. Bütün âlem aynı maddeden yapılmıştır.⁶⁹

⁶⁵ Bkz. Macit GÖKBERK, Felsefe Tarihi, s. 259.

⁶⁶ Bkz. Macit GÖKBERK, Felsefe Tarihi, s. 226.

⁶⁷ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 107 – 112.

⁶⁸ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 113.

⁶⁹ Bkz. H.Ömer ÖZDEN, İbn-i Sînâ – Descartes Metafizik Bir Karşılaştırma, s. 164 – 165.

En son olarak, âlemin aynı maddeden meydana geldiğini söyleyen Descartes, âlemde görülen çokluğu ve farklılığı harekete bağlamaktadır. Maddede olan bütün değişiklikler, bölümlerinin hareketlerine bağlıdır. Âlem ve maddede görülen farklı şekillerin bütün değişikliği ve yer değiştirmesi, mekânda meydana gelen harekete bağlıdır.⁷⁰

“Genel olarak bilindiği anlamda hareket, bir cismin bir yerden başka bir yere geçmesi işidir.”⁷¹ diyen Descartes, genel anlamdaki bu hareketi yine gemi örneğiyle açıklıyor.

”Geminin pupasında oturan bir kimse, durumunu ayrıldığı kıyıya göre değerlendirdiği zaman, kendisinin hareket halinde, kıyının ise durağan halde olduğuna inanır. Ancak durumunu üzerinde bulunduğu gemiye göre değerlendirirse, harekette olduğunu sanmaz, çünkü geminin diğer kısımlarına göre konumu değişmemektedir.”⁷²

Genel anlamda anladığımız hareketi bu şekilde tanımlayıp gemi örneğini veren Descartes, gerçek hareketi ise şu şekilde tanımlamaktadır: “Maddenin bir kısmının veya bir cismin, doğrudan doğruya ilişkide bulunduğu ve durgun olarak varsaydığımız cisimlerin yanından diğer cisimlerin yanına geçmesidir.”⁷³

Descartes, hareketin, hareket eden şeyin bir özelliği olduğunu, yani hareketin, cismin bir yerden başka bir yere geçmesi olduğunu, hareketin bir kuvvet veya etki olmadığını vurgulamaktadır. Hareketin olduğu gibi durgunluğun da cisimdeki bir tarz olduğunu belirtiyor Descartes ve hareket için gerekli olan etkiden, durgunluk için gerekli olan etkinin fazla olmadığını söylüyor.⁷⁴

Descartes, hareket veya durgunluğun, buldukları cisimde, cisimden ayrılmı iki biçim olduğunu kabul etmektedir. Hareket karşılıklıdır. “AB cisminin, CD cisminin yanından taşınmış olmasını, CD cisminin, AB cisminin de yanından taşınmış olmasını anlamaksızın kavrayamayız ve birisi için olduğu kadar öteki için de aynı ölçüde etki gerekir.”⁷⁵ diyen Descartes’e göre her olup bitenin bir sebebi

⁷⁰ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 114.

⁷¹ Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 114 – 115.

⁷² Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 115.

⁷³ Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 115.

⁷⁴ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 115 – 116.

⁷⁵ Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 118.

bulunduğu gibi, hareketin de bir sebebi vardır. "Hareketin ilk nedeni Tanrıdır. Tanrı dünyada her zaman eşit sayıda bir hareketi saklı tutar."⁷⁶

"Tanrı, büyük gücü ile maddeyi hareket ve sükûnla birlikte yaratırken âleme koyduğu aynı hareket ve sükûnu muhafaza eder"⁷⁷ diyen Descartes, âlemde görülen bu değişmezliği, Tanrının tabiata koyduğu kanunlarla izah etmektedir.

Bu tabiat kanunları şunlardır:

- a. Her şey, başka bir şey onu değiştirmediği müddetçe, bulunduğu durumda kalır. Hareketsiz olan bir cisim, kendiliğinden asla harekete geçemez. Kendisini harekete geçirecek bir etkiye ihtiyaç duyar. Harekette olan bir cisim, kendisine etki eden başka bir şeyle karşılaşmadığı müddetçe hareketini devam ettirir. Yine hareketli olan iki cisim birbirleriyle karşılaştıklarında, durumlarında bir değişiklik meydana gelir.
- b. Hareket halinde olan her cisim, var olan bu hareketine doğru bir çizgi doğrultusunda devam etmeye çalışır. Cisim hareketi esnasında eğri çizgiler çizerek hareketini asla devam ettiremez. Doğrultu değişimi yalnızca başka şeylere rastlanıldığında olur. Bir bez içerisine konulan taşın çevrildiğinde dairesel hareket çizdiği görülür. Fakat taş, bu dairesel hareketten kurtulup, doğru hareket doğrultusunda ilerlemek ister. Taş bezden kurtulduğu anda bir doğru boyunca ilerleyecektir.
- c. Hareket halinde olan bir cisim, kendinden daha güçlü harekete sahip olan bir cisme rastlarsa, hareketinden bir şey yitirmez, sadece yönü değişir. Fakat bu cisim kendinden daha zayıf bir cisimle karşılaşarsa, ona verdiği kadar kendi hareketinden yitirir ve aynı doğrultuda hareketine devam eder. Eğer hareket halinde olan bu cisim, yumuşak bir cisme çarparsa, anında durur. Çünkü cisim bütün hareketini bu yumuşak cisme vermiştir.⁷⁸

⁷⁶ Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 125.

⁷⁷ Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 125.

⁷⁸ Krş. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 126 vd.

Âlem bu kanunlar çerçevesinde çalışır. Tanrı tabiata öyle bir düzen kurmuş ve bu düzeni ruhlara öyle bir yerleştirmiştir ki, biraz düşününce bu kanunlar varlıkların işleyişinde aynen görülür.⁷⁹

Descartes *Felsefenin İlkeleri* adlı eserinde dünyanın hareketsiz olduğunu belirtmektedir. *Metot Üzerine Konuşma* adlı eserinde kendisinin belirttiği gibi, Descartes'in, Galilei'nin kilise tarafından mahkum edilmesi nedeniyle *Dünya* adlı eserini yayınlamadığını daha önce de belirtmiştik. Kilisenin bu tutumundan çekinen Descartes, dünyanın harekette olduğunu düşündüğü halde, *Felsefenin İlkelerinde* dünyanın hareketsiz olduğunu yazmıştır. Zira, Descartes'in Mersenne'ye yazdığı bir mektupta bunu açıkça görüyoruz. Descartes bu mektupta şöyle diyor: "İtiraf edeyim ki, eğer yerin hareketi yanlışsa, felsefenin temelleri de yanlıştır; zira, yerin hareketi, felsefenin temelleriyle pek iyi ispat edilmektedir. Ve o, kitabımın bütün bölümlerine o derece bağlıdır ki, onları sakatlamadan onu kitabımdan çıkaramam."⁸⁰ Görüldüğü üzere Descartes, teorik olarak yerin hareketli olduğunu kabul ederek bunu *Dünya* isimli eserine alıyor. Fakat bu fikri görüldüğü gibi gizli kalıyor.⁸¹

Buraya kadar görüyoruz ki, Descartes'in âlem anlayışı, madde anlayışının bir bölümünü oluşturmaktadır.

b. Varlık Anlayışı:

"Gerçeği arayanın yaşamında bir kez tüm nesnelere gücü yettiği ölçüde kuşku duyması gerekir"⁸² diyen Descartes, varlığın anlaşılmasını şüphe metodu ile çözmeye çalışıyor. Duyularımız vasıtasıyla çevremizde birçok şeyi görür, duyar ve hissederiz. İşte duyularla varlığını hissettiğimiz bu şeyler gerçek varlık mıdır yoksa bizi aldatan birer hayal midirler? Bunu tespit etmek, duyuların bizi yanıltıp yanıltmadığını tespit etmekle mümkündür.

⁷⁹ Bkz. Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s. 44.

⁸⁰ H.Ömer ÖZDEN, *İbn-i Sînâ – Descartes Metafizik Bir Karşılaştırma*, (85 nolu dipnottan naklen), s. 168.

⁸¹ Bkz. H.Ömer ÖZDEN, *İbn-i Sînâ – Descartes Metafizik Bir Karşılaştırma*, s. 168.

⁸² Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 49.

Descartes, *Metafizik Düşünceler* adlı eserinin *Birinci Düşüncesinde* en doğru, en şüphe götürmez olarak kabul edilen bilgilerin elde edildiği zannedilen duyuların bazen yanıltıklarını belirtmektedir.⁸³ Descartes, bu kanıya tecrübeleriyle varıyor ve şu örneklerle bunu ispatlamaya çalışıyor. Uzaktan bakıldığı zaman daire şeklinde görülen kulelerin, yaklaşıldığı zaman kare şeklinde olduğunu, yine bu kulelerin en üst noktalarındaki büyük heykellerin aşağıdan küçük görüldüğünü belirten Descartes, lambanın alevi kadar görünen yıldızların, aslında bu kadar küçük olmadıklarını belirtiyor ve duyuların bizi yanılttığını söylüyor. Böylece dış duyulara güveni tamamen sarsılan Descartes, iç duyuların da güvenilir olamayacağı kanaatine varıyor. Kolu veya bacağı kesilen insanların, bu kesilen kısımlarda bazen acı duyduklarını öğrenen Descartes, kendi sağlam organlarında duyduğu acının gerçek olmadığı kanısına varıyor.⁸⁴

Bu örneklerle, insanlarda mevcut olan iç ve dış duyuların insanı aldatıp yanıltabileceğini söyleyen Descartes, bir defa bile olsa yanıltan şeye güvenilmemesi tedbir gereğidir demektedir.⁸⁵

Her şeye bu şekilde metodik şüphe ile yaklaşan Descartes, kendi varlığından şüphe edip edemeyeceğini düşünüyor. Rüyasında kendisini çıırılıçlılık gören filozof, uyandığında giyinik olduğunu görüyor. Bu defa Descartes, yaşadığımız hayatın da bir rüyadan ibaret olup olmadığı çıkmazına giriyor.⁸⁶

Kendi varlığından şüpheye düşen Descartes'in şüphesi burada kalmıyor, kendisinde bulunan Tanrı fikrinden de şüphe etmeye kadar varıyor. Acaba Tanrı aldatan bir varlık mıdır, yoksa Tanrıdan başka aldatan başka bir varlık mı vardır? Eğer dış âlem gerçek değilse, o zaman insanın kendi bedeni ve varlığı da bir aldatmaca mıdır?⁸⁷

Bu kadar derin şüpheye düşen Descartes, en sonunda kendisinden şüphe edilemeyecek ilk hakikati keşfediyor ve bunun da şüphe ettiğinin şüphesiz oluşu olduğunu belirtiyor. Şüphe etmek düşünmek demektir, düşünmenin bir durumudur ve

⁸³ Bkz. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 123.

⁸⁴ Krş. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 200 – 209.

⁸⁵ Bkz. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 123.

⁸⁶ Bkz. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 123 – 124.

⁸⁷ Bkz. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 126 vd.

bu durum bütün düşünceler için geçerlidir. Descartes buradan ünlü önermesi olan “*Düşünüyorum öyleyse varım*” (*Cogito ergo sum*) önermesine varıyor.⁸⁸

Descartes, böylece kesin olarak kendi varlığına ulaşıyor. Varlığın idraki o kadar açık ve seçiktir ki, onu izah etmek için kendisinden başka hiçbir ilaveye ihtiyaç yoktur.⁸⁹

Kendi varlığını bu şekilde ispatlayan Descartes, daha önce de Tanrı anlayışı adlı bölümümüzde incelediğimiz gibi, eleme usulüyle Tanrının varlığına ulaşıyor. Sonludaki sonsuz fikrinin kaynağı ve sonsuz varlığın bizzat kendisi Tanrıdır diyor.⁹⁰

Descartes böylece iki temel hakikate varıyor.

1. Ben varım
2. Tanrı vardır.

Descartes, Tanrının varlığı ile şüpheyi bitiriyor. Eğer Tanrı olmasaydı, Descartes, *Cogito ergo sum* önermesinde mahpus kalacaktı.⁹¹

Filozof, kendi varlığının yanında Tanrının varlığını da kabul ederek solipsist olmaktan kurtuluyor. Solipsizm (tekbencilik), idealizmin aşırı şekli olup, buna inanan kimse “Ben” den başka bir şey olmadığını iddia eder.⁹²

Bu iki hakikatten sonra Descartes, üçüncü olarak, cisimler âlemi vardır, önermesine ulaşıyor. Mademki Tanrı vardır ve gerçektir, o halde açık ve seçik olarak idrak edilen, anlaşılabilir görülen her şeyin de gerçek olması gerekir. Zira Tanrı asla aldatmaz. Öyleyse Tanrının yaratmış olduğu ve duyarlarla idrak edilen bütün cisimler de gerçektir.⁹³

Görüldüğü gibi Descartes, şüpheyi işe başlayarak kendi varlığını, kendi varlığından yola çıkarak Tanrının varlığını, Tanrının varlığından yola çıkarak da cisimlerin varlığını ispatlıyor.

Descartes, Tanrıdan başka varlığı özünün gereği olarak zaruri olan başka bir varlık idrak edemiyorum⁹⁴ diyerek Tanrıdan başka zaruri varlık olmadığını belirtiyor. Tanrı dışındaki varlıkları ise mümkün varlık olarak görüyor.

⁸⁸ Bkz. Macit GÖKBERK, *Felsefe Tarihi*, s. 233.

⁸⁹ Bkz. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 137.

⁹⁰ Bkz. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 160 vd.

⁹¹ Bkz. Alfred WEBER, *Felsefe Tarihi*, Çev. H.Vehbi ERALP, Sosyal yay., İstanbul, 1998, s. 217.

⁹² Bkz. S.Hayri BOLAY, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ yay., İstanbul, 1999, s. 444.

⁹³ Bkz. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 195 – 196.

⁹⁴ Bkz. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 125.

Descartes, eserlerinin bazı kısımlarında bir takım efsanevi varlıklardan da bahsederek, zihni varlığa dikkati çekiyor. Meselâ satir⁹⁵ (yarı insan, yarı teke olarak tasavvur olunan mitolojik hayvan), siren⁹⁶ (yarı insan, yarı balık), şimer⁹⁷ (yarı aslan, yarı keçi vücutlu ve ejderha kuyruklu hayvan), hippogriffe⁹⁸ (at vücutlu ve akbaba başlı ve kanatlı hayvan) gibi varlıklar.

Bu mitolojik hayvanları bu şekilde sıralayan Descartes, zihnimizde bulunan şeylerin hayalleri, ister doğru ve gerçek, ister yanlış ve uydurma olsun, teşkil edilmiştir⁹⁹ diyerek zihni varlıkların zihni gerçekliklerine dikkati çekiyor. Bu varlıklardan bir kısmı gök, yer, insan gibi maddi varlıklar olabildikleri gibi bir kısmı da Tanrı ve melek gibi varlıklar olabilirler.¹⁰⁰

Varlık anlayışını açıklamaya çalıştığımız Descartes'te böylece üç türlü varlık sahası belirleyebiliriz.

1. Metafizik varlık: Bu varlık sahasına doğuştan fikirler girer.
2. Fizik varlık: Bütün maddi varlıklar ve dışarıdan elde edilen fikirler yoluyla bilinen varlıklar.
3. Zihni varlık: Zihin dışında hiçbir gerçekliği bulunmayan varlıklar ki, bunlar da yapma fikirler yoluyla elde edilirler.¹⁰¹

Descartes'in varlık anlayışını burada bitirdikten sonra şimdi madde nazariyesinin bir başka bölümü olan cevher anlayışını inceleyelim.

⁹⁵ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 125.

⁹⁶ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 125.

⁹⁷ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 149.

⁹⁸ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 151.

⁹⁹ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 125.

¹⁰⁰ Bkz. Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 149.

¹⁰¹ Bkz. H.Ömer ÖZDEN, İbn-i Sînâ – Descartes Metafizik Bir Karşılaştırma, s. 158.

c. Cevher Anlayışı:

Daha önceki bölümlerde incelediğimiz gibi Descartes, birçok varlığı cevher, yani töz olarak nitelendirmiştir. Fakat cevherler yapı ve nitelikleri bakımından farklı özelliklere haizdirler. Descartes cevheri, var olabilmek için sadece kendisine muhtaç olan şey olarak tarif ediyor. Ancak kendisine gereksinen tek cevher ise sadece Tanrıdır. Ve Tanrının gücü ve müdahalesi olmaksızın hiçbir varlık meydana gelemez. Bu manada töz veya cevher hem Tanrıya ve hem de yaratıklara uygun olmaz. Çünkü Tanrıdan başka hiçbir şey, varlığını kendiliğinden elde etmiş değildir. Bu yüzden Descartes sadece Tanrıya cevher demiştir.¹⁰²

Bu şekilde yegane cevher olarak Tanrıyı gören Descartes, Tanrı dışındaki bütün cevherleri, yaratılmış oldukları için, sonlu cevher veya izafi cevherler olarak isimlendirmiştir.¹⁰³

Yaratılmış olan bu izafi cevherler maddi olabilecekleri gibi, maddi olmayabilirler de. Bu izafi cevherler varlıklarını sadece Tanrıya borçludurlar. Bu cevherlerin gerçek birer varlık olup olmadıklarını, onun sadece düşüncede olup olmamasıyla değil, ona ait tavır ve sıfatlarla bilebiliriz. Bu izafi cevherlerde ayırıcı özellikler olmazsa, bunların cevher olup olmadıklarını veya reel olup olmadıklarını bilemeyiz.¹⁰⁴

“Her tözün temel (ana) bir özniteliği vardır; ruhunki düşünce, cisminki de uzamdır” diyen Descartes, cisimli tözün özünü uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzam meydana getirir; düşünce ise düşünen tözün özünü oluşturur¹⁰⁵ diyerek, yaratılan bu izafi cevherleri ancak sıfatlarıyla bilebileceğimize dikkati çekiyor.

Descartes’e göre bu izafi cevherler, maddeli ve maddesiz cevherler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Maddi cevherler, bir cismi bulunan varlıklardır. Maddesiz cevher ise ruhtur.¹⁰⁶

¹⁰² Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 81 – 82.

¹⁰³ Bkz. Alfred WEBER, Felsefe Tarihi, s. 219.

¹⁰⁴ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 82 – 83.

¹⁰⁵ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 82 – 83.

¹⁰⁶ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 82 – 83.

İzafi cevherleri tanımamıza yarayan sıfatlar veya tavırlar, cevher olmaksızın tek başlarına hiçbir şey ifade etmezler. Tavırların varlığı cevhere bağlıdır, fakat cevherin varlığı tavıra asla bağlı değildir. Cevherler tavırlar olmadan da varlıklarını devam ettirebilirler. Sıfatlar cevherin anlaşılabilmesi için gereklidir, yoksa varlığı için değil. Meselâ hareket ve şekil gibi yer kaplamaya ait olan tavırlar, yer kaplama olmaksızın anlaşılabilir. Ve yine muhayyile ve irade gibi düşünceye bağlı hususiyetler de düşünce bulunmaksızın anlaşılabilirler. Buna rağmen yer kaplama, şekil ve hareket olmadan varlığını devam ettirebildiği gibi, düşünce de muhayyile ve idrak olmadan varlığını devam ettirebilir.¹⁰⁷

Descartes, bu tavır ve sıfat terimlerini farklı yerlerde kullanmaktadır. Sonsuz cevherde, yani Tanrıda, sadece sıfat (san) terimini kullanırken, izafi ve sonlu cevherlerde ise hem sıfat ve hem de tavır terimlerini kullanıyor.¹⁰⁸

Descartes, daha önceki bölümlerde değindiğimiz balmumu örneğiyle, aslolanın cevher olduğunu, cevher tasavvur edilmeden tavırlarla meydana gelen değişiklikleri anlayamayacağımızı vurgulamaktadır. Ateşe sokulmadan önce var olan özellikleri ile bildiğimiz balmumu, ateşe sokulduktan sonra, önceki özelliklerini kaybetse bile yine balmumu olarak kalır. Buradan şunu çıkarabiliriz ki, tavırlar asla cevheri oluşturamaz, cevherin varlığı bu tavırlara değil, cevherin kendi özüne, kendi varlığına bağlıdır.

¹⁰⁷ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 84 – 85.

¹⁰⁸ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 84 – 85.

d. Mekanizm Anlayışı:

Daha önce Descartes'in ruh nazariyesi adlı bölümümüzde de söylediğimiz gibi, Descartes sadece insanda ruh bulunduğunu, hayvanlarda ruh bulunmadığını vurgulamıştır. İnsan dışındaki bütün canlıların ruhsuz birer makine – hayvan olduğunu düşünen Descartes'in bu düşüncesi, onun mekanizm anlayışını oluşturmaktadır. Descartes, cansız dediği tabiata uyguladığı mekanizmini, ruhsuz olan hayvanlara da uygulamaktadır. Tabiattaki cansız cisimler nasıl bir kural ve kanuna tabi iseler, canlı varlıklar da aynen böyle bir kural ve kanuna tabidirler.

O, daha önce de belirttiğimiz gibi, hayvanlarda ruh bulunmadığı kanaatindeydi ve ruhları olmayan hayvanlar ona göre, mükemmel çalışan birer makineydiler. Bu makinelerin mükemmel çalışmasının sebebi, mükemmel olan Tanrı tarafından yapılmış olmalarıdır. İnsanların yaptıkları makinelerin yapamadıkları birçok şeyi makine – hayvanlar en iyi şekilde yapabilmektedirler.¹⁰⁹

Descartes, bu makine – hayvan üzerine uyguladığı mekanizmini, yani ruhsuz olan canlı varlıkların kanunlarını, hayvanın vücudunun çalışma sistemini *Ruhun İhtirasları* adlı eserinde açıklamaktadır. Filozofumuza göre makine – hayvanlarda görülen bütün hareketler, kan dolaşımı sayesinde sağlanıyor. “Bedene hareketi ve sıcaklığı verenin ruh olduğuna inanmak büyük bir yanılmadır.”¹¹⁰ diyen Descartes, kan dolaşımını bu eserinde ve *Metot Üzerine Konuşma* adlı eserinde detaylı bir şekilde anlatıyor.

Makine – hayvanın çalışma prensibi, yani cismani ilkesi ateştir. Yaşamaya devam ettiği müddetçe kalpte sürekli bir sıcaklık vardır. Bu sıcaklık bir tür ateştir. Bu ateş damarlardan gelen kan ile beslenmektedir.¹¹¹

Bu ateş, yüreğin boşluklarını dolduran kanı genişletir. Yürekte meydana gelen bu genişleme ve hemen ardından daralma, kanın yüreğe giriş ve çıkışlarını sağlar. Yürekte bulunan kulakçıklar kanın akış yönünü belirler. Yüreğin bu hareketi kanın bütün vücuda yayılmasını sağlar ve kan vücudun besin maddesi olur.¹¹²

¹⁰⁹ Bkz. Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s. 58 – 59.

¹¹⁰ Descartes, *Ruhun İhtirasları*, s. 8.

¹¹¹ Bkz. Descartes, *Ruhun İhtirasları*, s. 11.

¹¹² Bkz. Descartes, *Ruhun İhtirasları*, s. 11 – 12.

Sıcaklığın kalpte seyrekleştirdiği en ince ve en ateşli kan parçaları beyne giderler. Kanın bu ince parçaları “hayvan ruhları”dır. Descartes’in buradaki ruhlar dediğinden asıl maksat cisimlerdir. Bunlar normal cisimlerin özelliklerine sahiptirler. Bu cisimler, alev parçaları gibi, pek hızlı hareket eden, küçücük cisimlerdir. Bunlardan bazıları beynin kovuklarına giderlerken, bazıları da sinirler yoluyla kaslara giderler ve hareketi meydana getirirler.

Hareketin sebebi kasların kısılma ve uzamalarıdır. Bu kısılma ve uzamalar da beyinden gelen hayvan ruhlarının çokluğu veya azlığı ile ilgilidirler. Beyinden yeni gelen ruhlar kasa girince, kasta önceden mevcut olan ruhlar derhal bu kastan öteki kasa doğru geçerler. Ruhların çıktığı bu kas daha uzun ve gevşek olur. Ruhların girdiği kas ise şişer ve kısılar, kendisine bağlı olduğu uzvu kendisine doğru çeker. İşte hareket kasların bu uzayıp kısılmaları sonucu meydana gelir.

Descartes, duyularla edinilen sesler, kokular, tatlar, sıcaklık, acı, açlık, susuzluk gibi dış duyularımızı ve iç duyularımızı, bu hayvan ruhları sayesinde sinirler yoluyla beyne iletilerek, dimağda çeşitli hareketlerle ruhta çeşitli duygular meydana getirmesi ile açıklıyor.

Görüldüğü üzere Descartes, canlı varlıklardaki bu işleyişi kan dolaşımına bağlıyor, makine – hayvanın mükemmel çalışma sistemini bu şekilde açıklıyor. W. Hervey’in kan dolaşım sistemini bulmasıyla, Descartes’in bu düşünceleri ilmi bir hüviyet kazanıyor.¹¹³

Hayvanlar bütün hareketlerini istemsiz olarak yaparlar. Bunun sebebi hayvanlarda ruhun bulunmayışıdır. Hareketlerinde irade bulunmadığı için Descartes, hayvanları makine olarak kabul etmiştir. Hareketlerin iradeli oluşu ruhla ilgilidir. Hayvanların her türlü refleksleri, can ruhları, sinirler ve kaslar yardımıyla olur. Meselâ, kuzunun kurdu görünce kaçması, kurdun vücudundan çıkan ışınların kuzunun gözüne değip, can ruhlarının bir tepkide bulunmasına yol açması ve bunların da kasları harekete geçirmesi yüzünden olur. Buna göre, hayvanın davranışı, bir makinenin işlemeden başka bir şey değildir.¹¹⁴

¹¹³ Bkz. Descartes, Ruhun İhtirasları, s. 11 – 17.

¹¹⁴ Bkz. Macit GÖKBERK, Felsefe Tarihi, s. 241.

Akıl ve ruh bulunmayan hayvanlar, sinir ve kas hareketleriyle beslenmeye ve kuvvetlenmeye yönelirler. Böylece bir köpek, bir keklik gördüğünde, ona doğru koşmaya başlar. Yine silah sesiyle kaçmaya meyleder.¹¹⁵

Buraya kadar özetlemek gerekirse, ruhu bulunmayan canlı varlıklar, bir düzen ve kanun çerçevesinde işleyişlerine devam ederler. Ruh bulunmadığı için istemsiz hareket eden hayvanlar bu mekanizm sistemiyle birer makine hayvan olarak varlıklarını devam ettirirler.

¹¹⁵ Bkz. Descartes, Ruhun İhtirasları, s. 47.

III. BÖLÜM

a. Madde – Metafizik İlişkisi

Descartes'in madde anlayışını incelemeyen önce metafizik nazariyesini inceledik. Çünkü, Descartes'in madde anlayışı, metafizik temellerinin üzerine kurulmuştur.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, XVI – XVII. yüzyıla kadar, fizik konular metafizikten önce işlenmekteydi. Hatta Ortaçağ Avrupa'sında skolastik düşünce ortamı, kilise ve Hıristiyanlığın aşırı baskısı nedeniyle, metafizik meselelerin incelenmesi bir tarafa, düşünülmesi bile yasak gibiydi. Kilisenin ve Hıristiyanlığın bu katı tutumuna rağmen Descartes, işe metafizikle başlamış ve metafizik temellerin üzerine fiziğini bina etmiştir. Descartes'in bu tutumu, filozofun kilise ve Hıristiyanlık ile karşı karşıya gelmesine bile sebep olmuştur. Galileo'nun başına gelenlerin kendi başına da gelmesinden korkan filozof, "La Monde" (Dünya) adlı eserini bile yayınlamamıştır. İşte böyle bir çağ ve ortamda, mevcut temayülün zıttına, fizikten değil de metafizikten işe başlayan Descartes, metafiziği temel yapmış, fiziği onun üzerine bina etmiş ve sistemini kurmuştur.

Descartes'in bu tutumunu anlayabilmek için madde – metafizik ilişkisine bakmak icap etmektedir.

İlkçağ filozoflarından beri varlık meselesi incelenen gelmiş bir problem olarak günümüze kadar önemini korumuştur. İlkçağdan beri varlığın ilk maddesi, yani **Arkhe**, gerek bilim adamlarınca ve gerekse filozoflarca araştırılarak gelmiş bir problemdir. Bu probleme sadece filozoflar ve bilim adamlarınca cevap verilmemiş, birçok ilahi veya beşeri din sistemleri de varlığın menşei hakkında birtakım şeyler öne sürmüşlerdir. Tezimiz alanı felsefe olduğundan, burada bilim adamlarının veya din sistemlerinin bu probleme verdikleri cevaplardan ziyade, birkaç filozofun ilk madde hakkında söylediklerini nakletmekle yetineceğiz.

İlkçağ filozofları, varlığın ilk maddesini, yani arkhe'i şu şekillerde açıklamışlardır.

- Miletli Thales, her şeyin menşeyinin, ana maddesinin, arkhe'sinin **“su”** – **sıvı olan külli bir şey** olduğunu savunmuştur.
- Hesiodos'a göre her şey **“khaos”** ile başlar. Khaos, esneyen boşluk, derinlik, uçurum demektir.
- Anaximandros'a göre ana maddenin temel özelliği sonsuzluk ve sınırsızlıktır. Bu ise bitip tükenmek bilmeyen hudutsuz bir şey, **apeiron**'dur.
- Anaximenes ise varlığın esasını meydana getiren ana maddenin **hava** olduğunu savunmuştur.
- Pythagoras, ana madde olarak **aded**'i , **sayı**'yı kabul eder.
- Herakleitos'a göre arkhe **ateştir**.
- Empedokles ise arkhe olarak **su+ateş+hava+toprak** bileşimini kabul eder.¹¹⁶

İşte bu ve bunlara benzer şekillerde, ilkçağ filozofları tarafından varlığın ilk maddesi hakkında bir takım düşünceler öne sürülmüş ve bunlar savunulmuştur. Bu araştırmalar ilkçağdan günümüze kadar gelmiş, yeniçağ natüralistlerinin ünlüsü Charles Darwin, evrim teorisini öne sürmüş ve varlığı tek hücreli basit bir varlığa dayandırmıştır.

Görüldüğü gibi, ilkçağdan günümüze kadar varlığın ilk maddesi hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüş, bununla da yetinilmemiş, bunun yanında bir de maddenin mahiyeti hakkında bir takım görüşler öne sürülmüştür.

Aristoteles, maddenin mahiyeti hakkında şunları söylemiştir: “Maddenin kendisinin bir töz olduğu aşikârdır; çünkü bir zıttan diğerine giden değişmeler içinde bu değişmelerin dayanağı (öznesi) olan bir şey vardır.”¹¹⁷

Varlığı var olması bakımından inceleyen ve Metafizik adlı eserinde bunu açıklayan Aristoteles, maddenin mahiyetinin töz olduğunu belirtmektedir.

¹¹⁶ Krş. Prof. Dr. Hüsameddin ERDEM, İlkçağ Felsefesi Tarihi, 3. Baskı, Konya, 1998, s. 62 – 110.

¹¹⁷ Aristoteles, Metafizik, Çev. Prof. Dr. Ahmet ARSLAN, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1993, c.III, s. 3.

Filozoflar verdiğimiz bu kısa örneklerde olduğu gibi, varlığın özü ve mahiyeti hakkında birçok şey söylemişlerdir. Biz burada daha fazla detaya girmeyi gerekli bulmuyoruz ve bu birkaç örnekle iktifa etmeyi düşünüyoruz.

Descartes de örneklerde verdiğimiz filozoflar gibi varlığın mahiyeti ve özü hakkında daha önce de incelediğimiz gibi birtakım görüşler öne sürmüş ve bu görüşlerini metafizikle temellendirmiştir. Diğer filozoflarda olmayan bu özelliğiyle Descartes, dönemin bütün bilim adamlarının, ilahiyatçıların ve filozofların dikkatlerini kendi üzerine çekiyor ve dönemine damgasını vurmayı bu şekilde başarıyor.

Bu kısa giriş bilgilerini verdikten sonra şimdi de Descartes'in madde – metafizik ilişkisini inceleyelim.

XVII. ve XVIII. yy. aydınlanma dönemi, bilimsel gelişme ve dünya görüşünün oluşması ve ilerleme kaydetmesi açısından çok hareketli bir dönem olmuştur. Bu dönemde bilim ve dünya görüşünün oluşumunda üç önemli isim göze çarpmaktadır. Newton, F.Bacon ve Descartes. Bu yeni dünya görüşünün matematiksel yönünü Newton, metodolojik yönünü F.Bacon, felsefi yönünü ise Descartes hazırlamıştır denilebilir. Descartes'ta metafizik, felsefede her zaman nihai amaç olmasına rağmen, meyvelerini hekimlik ve mekanikte veren bir fiziği kurmak gibi önemli bir rol oynamıştır.¹¹⁸

Descartes'in felsefeden istediği, bizi tabiata hakim kılmasıdır. Metafizikten istediği ise, metafiziğin ilim hakikatine sağlam bir dayanak olmasıdır. Metafizik, fiziğin üzerine yükseleceği bir temel olmalıydı. Bu temel de sağlam olmalıydı ki, fizik de sağlam olsun. Hatta Descartes, fiziği bir binaya benzeterek, binanın sağlam olması için temelin sağlam olması gerektiğini söyleyerek, fiziğin sağlam olması için metafiziğin sağlam olması gerektiğini belirtmiştir.

Descartes, evrendeki bütün varlıkların fikrinin, sonlu bir varlık olan insanın zihnine, ancak sonsuz bir varlık tarafından konulmuş olması gerektiğini, bu sonsuz varlığın da Tanrı olduğunu belirtmiştir. Tanrının varlığını ontolojik delil ve sebep delili ile ispatlayan Descartes, fizik varlığı Tanrının varlığına dayandırıyor ve var olan bütün şeylerin Tanrı tarafından yaratılmış olduğunu belirtiyor.

¹¹⁸ Bkz. Gündoğan, Ali Osman, "Descartes'te Mekanizm", Felsefe Dünyası Dergisi, Türk Felsefe Derneği Yay., Ankara, 1995, Sayı 16, s. 49.

Bunun yanında Tanrı, tıpkı bütün şeyleri yarattığı gibi, asıl özelliği düşünce olan ruh ile asıl özelliği uzam olan maddeyi, yani insanı da bir cevher olarak yaratmıştır. Bilim, maddi olan bu evren üzerinde düşünen ruha sahip olan insan tarafından kurulacaktır. “Bana hareket ve uzamı verin, size dünyayı yeniden yaratayım” diyen Descartes, dünyayı sadece mekân ve hareketten ibaret olan büyük bir makine olarak görüyor ve bu şekilde anlaşılan dünyanın yasalarını bilmek, ondaki hareketin yasalarını bilmekle aynı anlama gelmektedir diyerek böyle bir dünyanın âdeta Tanrısı oluyor. Bu dünya insanın egemen olacağı bir dünyadır.¹¹⁹

Asıl gerçekliği mekân ve hareketten oluşan Descartes’in bu dünyası, bir makine gibidir. Bunun sebebi ise, Tanrının koyduğu hareket miktarının sabit olması, hareket yasaları ve Tanrının sürekli yaratma ile doğayı başlangıçtaki şekliyle muhafaza etmesidir.¹²⁰

Kendi varlığını Tanrının varlığına borçlu sayan Descartes, sadece insanın değil, âlemdeki bütün varlıkların, olup biten her şeyin yaratıcısının da Tanrı olduğunu, âlemdeki hareket kanunlarını Tanrının sabit tuttuğunu ve Tanrının dünyayı sürekli ilk şekliyle muhafaza ettiğini söylüyor ve böylece maddi varlığın metafizikle olan bağlantısını bu şekilde delillendirmiş oluyor.

Descartes, bedene aitmiş gibi görünen yemek, içmek, yürümek, duymak, öğrenmek gibi işlevleri ruha atfediyor ve ruhun sadece düşünen bir varlık olan insanda olduğunu belirtiyor. Sadece insani ruhu kabul eden filozof, bitkilerde ve hayvanlarda ruh bulunmadığını, onların makine – hayvan olduklarını belirtiyor.

Hayvanlar tamamıyla bu mekanizm içinde bulunurlar. İnsanların ise sadece şuursuz hayat fonksiyonları bu anlayışla değerlendirilmelidir. Yani organik hayat mihaniki olarak izah edilebilir. Bitki ve hayvanlar bütünüyle bu izaha tabi oldukları halde, insan düşünme yetisine, yani ruha sahip olması hasebiyle bu mekanizmin dışında tutulmakla birlikte, insanın bedeni de bir makine gibi görülmektedir. Hayvan ve insanların bedenleri yaylar ve çarklardan meydana gelen ve sistemli bir şekilde çalışan bir saat, bir makine olarak düşünülmektedir. Bütün bunlara rağmen Descartes, hayvanları tam anlamıyla birer makine gibi telakki ederek, makine – hayvan anlayışını ortaya koyduğu halde, insan vücudunun yapısı ve işleyişi

¹¹⁹ Bkz. Gündoğan, Ali Osman, “Descartes’te Mekanizm”, Felsefe Dünyası Dergisi, s. 50.

¹²⁰ Bkz. Gündoğan, Ali Osman, “Descartes’te Mekanizm”, Felsefe Dünyası Dergisi, s. 51 – 52.

ile insan yapısı olan makinelerin işleyişi ve yapısı arasında bazı benzerlikler bulunsa da, insanı bir makine gibi görmek düşüncesinde değildir. İnsan bir yönüyle düşünen ruh, diğer bir yönüyle de bedenden ibaret bir maddedir. Ruh da, madde de birer cevherdirler.¹²¹

İnsanda ruh ve bedenin bir arada bulunduğunu, fakat bu iki cevherin birbirinden mahiyet bakımından ayrı olduğunu, bedenin bölünür bir yapıda olduğunu, ruhun ise bölünmez olduğunu belirten Descartes, duyuların bedende gerçekleştiğini, fakat ruhta hissedildiğini söylemek suretiyle ruh – beden münasebetini açıklıyor ve böylece madde – metafizik bağlantısını ikinci olarak bu şekilde açıklamış oluyor.

Görüldüğü gibi Descartes, maddenin özünü ve mahiyetini bu şekilde Tanrı ve ruh nazariyelerine dayandırıyor ve metafiziği bu şekilde temel alarak fiziği açıklıyor. İşte Descartes'in madde – metafizik ilişkisi bu şekildedir.

b. Descartes'in Madde Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme

Asıl konumuzla ilgili değerlendirmeye geçmeden önce Descartes'i bir değerlendirmeye tabi tutacak olursak, ona şu eleştirileri yöneltebiliriz.

Her şeyden önce Descartes'in hangi düşünce ekolünden olduğunu tam olarak kestirmek imkânsızdır. Nitekim onu bir bütüncül olarak değerlendirdiğimizde, onun hem metafizikçi, hem materyalist ve hem de spritualist olduğunu söyleyebiliriz. Descartes'in Tanrı nazariyesine ve Hıristiyanlık ile olan ilişkisinden yola çıkarak söyleyebileceğimiz İlahiyatçı kimliğine bakarak onu bir metafizikçi; ruh anlayışına bakarak onu bir spritualist; varlık anlayışı ve özellikle mekanizm anlayışına bakarak da onu bir materyalist olarak değerlendirebiliriz. Bu üç doktrinden hangisini savunduğu tam olarak kestirilemeyen Descartes için bu durum bir çelişkidir. Descartes'i birinci olarak bu çelişkili durumuyla eleştiriyoruz.

¹²¹ Bkz. Gündoğan, Ali Osman, "Descartes'te Mekanizm", Felsefe Dünyası Dergisi, s. 52 – 53.

İkinci olarak Descartes'i birbiriyle çelişen sözleriyle eleştirebiliriz. Descartes'i modern felsefenin kurucusu yapan, dış dünyadan, varlıktan değil de öznenen yola çıkmasıdır. Bunu Metafizik Düşünceler'de hep "ben" diye konuşmasından anlıyoruz. Bu ifadelerinden egoizmini anladığımız filozof, kendinden önce bu hakikatlere ulaşamadığını belirtir ve yepyeni düşüncelerle felsefesini kurar.

Fakat Descartes, Felsefenin İlkeleri adlı eserinde "bu ilkeler her zaman belli idi ve bütün insanlar tarafından doğru ve şüphe edilmez olarak kabul edilmişti"¹²² diyerek kendisine ters düşmüştür. Descartes'in bu çelişkili durumunu daha önce Descartes'in felsefesi adlı bölümümüzde de dile getirmiştik.

İşte bu iki yönden kendisiyle çelişkiye düşen Descartes'i bu şekilde eleştirdikten sonra, onun madde anlayışı üzerine değerlendirmemizi yapabiliriz artık.

Birinci olarak Descartes'in balmumu örneğini değerlendirmek istiyoruz.

Descartes, maddeyi uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı töz (cevher) olarak tanımlıyor. Cismin özünü sertlik, ağırlık, renk v.s. gibi mahiyetler değil, uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı olması oluşturur. Cisimli töz, uzam olmaksızın açıkça anlaşılabilir.

Filozof maddenin mahiyetini ve özünü bu şekilde açıklıyor ve balmumu örneği ile de bunu örneklendiriyor. Peki, Descartes'in bu balmumu örneğinde bir çelişki söz konusu mu?

Descartes, ateşe sokulmadan önce balmumuna ait bütün özelliklere, yani renk, koku, tat v.s. özelliklere sahip olan balmumuna, ateşe sokulduktan sonra neden hâlâ balmumu diyor. Çünkü ateşe girdikten sonra balmumu rengini, kokusunu, tadını v.s. kaybediyor ve geriye eğilip bükülen ve hareket eden bir şey kalıyor. Bu madde nasıl oluyor da hâlâ balmumu olarak anılıyor?

Descartes'e göre bu eğilip bükülen ve hareket eden şey yine balmumu olarak kalır. Çünkü, balmumundan renk, şekil, koku, tat v.s. tavırlar gittiğinde, yer kaplayan bir madde kalıyor. Bu madde uzunlukça, enlilikçe ve derinlikçe uzamlıdır, yer kaplamaktadır ve bu madde balmumunun özünü taşıdığı için yine balmumu olarak adlandırılmıştır. Yani cismin mahiyetini tavırlar dediğimiz renk, koku, sertlik, ağırlık, tat v.s. gibi özellikler değil, cismin uzamı ve yer kaplaması oluşturuyor.

¹²² Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 13.

Görüldüğü gibi Descartes'in balmumu örneğinde bir çelişki yoktur. Çünkü balmumu varlığını uzunluğuna, derinliğine ve genişliğine rağmen devam ettirmiştir. Tavırlar gitse bile balmumu uzamıyla varlığını devam ettirmiştir.

İkinci olarak, Descartes'ın mekanizm anlayışı üzerine bir değerlendirme yapacağız.

Descartes, ruhun mahiyetini düşünce olarak belirtiyor ve insanın düşünen bir varlık olması hasebiyle, sadece insanın ruhu olduğunu kabul ediyor ve hayvanlarda ve bitkilerde düşünce olmadığı için ruhlarının da olmadığını söylüyor. Descartes'in bu yanlışa düşmesinin sebebi, ruhu düşünce ile sınırlandırmış olmasıdır.

Descartes'in hayvanlara uygulamış olduğu mekanizm anlayışı, aslında insan vücudu için de geçerlidir.

Hayvanların istemsiz hareketlerini, iradesiz hareketlerini, onlarda ruhun bulunmayışına bağlayan Descartes, hayvanların bütün hareketlerini mekanizmi ile açıklıyor.

Görüldüğü gibi Descartes, ruhu düşünce ile sınırlandırıyor ve sadece insani ruhu kabul ederek, hayvanlardaki istemsiz hareketleri tamamen mekanizmine bağlıyor. Halbuki insan gibi hayvanlarda da ruh bulunmaktadır. Hayvanlar güdüleriyle insanlar ise akılları ile hareket ederler. İnsan ve hayvan davranışlarını birbirinden ayıran, insanın hareketlerini iradeli ve istemli kılan akıldır, ruh değil.

SONUÇ

Descartes'in madde anlayışının özünü ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışmamızda, konumuzu daha anlaşılır kılmak için ön bilgileri de vermeye çalıştık. Descartes'in hayatı, felsefesi, metodu, sistemi ve metafiziği asıl konumuzun anlaşılması için bilinmesi gereken konulardı. Çünkü, Descartes'in madde anlayışını anlayabilmek için, öncelikle onun yaşadığı dönemin özelliklerini ve onun hayatını bilmek zorundayız. Ayrıca onun felsefesini, metodunu ve sistemini de bilmeliyiz. Çünkü onun felsefesini, metodunu bilmeden, onun vardığı sonuçları anlamamız çok güçleşecektir. Hele Descartes'in madde anlayışının temeli olan metafiziğini bilmeden, madde anlayışını anlamamız imkansızdır. Çünkü, Descartes, fiziğini metafiziğine dayandırmıştır. Biz de çalışmamızda Descartes'in madde anlayışını bu bağlamda incelemeye çalıştık.

Birçok filozof, varlığın mahiyeti ve özü hakkında fikirlerini beyan etmişlerdir. Descartes de varlığın mahiyeti ve özü hakkında fikirlerini beyan etmiştir. Fakat Descartes'i diğer filozoflardan ayıran nokta, onun fiziği metafiziğe dayandırmasıdır. Maddenin varlığını Tanrının varlığına, mahiyetini de Tanrının yanında ruh anlayışına dayandırarak farklı bir metoda imzasını atıyor:

Mekanizm anlayışı ile dikkatleri üzerine çeken filozofumuz, dolaşım sisteminin bulunmasıyla mekanizm nazariyesine bilimsellik boyutunu kazandırıyor.

Demokritos'un atom nazariyesinin zıttına, maddenin sonsuz sayıda bölünür bir yapıda olduğunu söylüyor, atomun bölünemezliği tezini çürüterek yepyeni düşünceler ortaya koyuyor. Maddenin bölünmesini de, Tanrının varlığına ve gücüne dayandırarak dikkatleri üzerine çekiyor.

İşte Descartes bu ve bunun gibi daha birçok düşünceleriyle ve düşüncelerini kullandığı metotlarla temellendirmesiyle dikkatleri üzerine çekmiş, dönemine damgasını vurmuştur.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- ARİSTOTELES, *Metafizik*, Çev. Prof. Dr. Ahmet ARSLAN, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1993.
- BOLAY, Prof. Dr. S.Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1999.
- DESCARTES, René, *Felsefenin İlkeleri*, Çev. Mesut AKIN, Say Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2001.
- DESCARTES, René, *Metafizik Düşünceler*, Çev. Mehmet KARASAN, M.E.B. Ankara, 1967.
- DESCARTES, René, *Metot Üzerine Konuşma*, Çev. İbrahim Ethem MESUT, Babil Yayınları, Erzurum, 2000.
- DESCARTES, René, *Ruhun İhtirasları*, Çev. Mehmet KARASAN, M.E.B. İstanbul, 1991.
- ERDEM, Prof. Dr. Hüsameddin, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, 3. Baskı, Konya, 1998.
- GÖKBERK, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, 12. Baskı, İstanbul, 2000.
- GÜNDOĞAN, Ali Osman, "Descartes'te Mekanizm", *Felsefe Dünyası Dergisi*, Türk Felsefe Derneği Yayını, Ankara, 1995, Sayı 16.
- ÖZDEN, H.Ömer, *İbn-i Sînâ Descartes Metafizik Bir Karşılaştırma*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996.
- WEBER, Alfred, *Felsefe Tarihi*, Çev. H.Vehbi ERALP, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.